

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING
UDGIVET AF RIGSARKIVET

ARKIV

August Wiemann Eriksen: Kassationsarkivet 3 opstillingsmetoder	145
Birgit Bjerre Jensen: Rentekammerets originale embedsansøgninger 1660-1848. En ødelagt gruppe arkivalier	167
Orla K. O. Damkjær: Rigsarkivets ordning af lensarkiver og jordebøger	180
Anmeldelser	194

Kassationsarkivet

3 opstillingsmetoder

Af August Wiemann Eriksen

Emne og baggrund.

I forbindelse med udarbejdelse af kassationsplaner til moderne saggrupperdelte journalplaner har det ofte været overvejet, at opstille de kassable og de bevaringsværdige arkivalier fysisk adskilt i fjernarkivet. En sådan adskillelse kan have følgende fordele:

1. Rigsarkivet kan lettere undgå, at afleveringer ved fejltagelser indeholder kassabilia.
2. Effektueringen af kassationen ude i institutionerne kan muligvis herved gøres lettere.
3. Omfattende sammenrykninger og omflytninger i fjernarkivet kan måske undgås.
4. Bevaringsværdige arkivalier skal pakkes forskriftsmæssigt. Det skal kassabilia ikke. En samlet henlæggelse kan vanskeliggøre en kompakt opstilling. Dette kan undgås ved en udskillelse af kassabilia.
5. Til arkivlokalet stilles visse krav. Disse behøver ikke at være så strenge for kassabilia. Forhåndenværende lofter og kældre m.v. kan derfor bruges som opbevaringssted for kassationsarkivet.

Kun i få tilfælde har sådanne overvejelser resulteret i bestemmelser vedrørende oprettelse af kassationsarkiver, således som det f.eks. er sket i journalvejledningen til Amtskontorenes journalsystem. Spørgsmålet om, hvorledes kassationsarkiver bør opstilles, har så vidt jeg ved ikke været berørt i sådanne bestemmelser. Efterhånden som antallet af saggrupperdelte journalplaner med tilhørende kassationsplaner vokser, stiger også institutionernes behov for rådgivning herom.

Selv om der foreligger bestemmelser om adskillelse af stamarkiv og midlertidigt arkiv, viser de praktiske erfaringer, at adskillelsen kun sjældent foretages. I Roskilde Statsamt, oprettet 1970, er adskillelsen dog gennemført med held. Kassationsarkivet er her opdelt efter kassationsterminer, d.v.s. at arkivalier, som skal kasseres efter 10 år udgør én række, mens arkivalier, som skal kasseres efter de andre tidsfrister, opstilles i hver deres række.

Formål.

Formålet med denne artikel er:

1. at fremlægge nogle henlæggelsesprincipper for opstilling af arkivalier i kassationsarkivet,
2. at vurdere, hvilke principper, som kan tilrådes anvendt,
3. at bidrage til udviklingen af den teoretiske beskrivelse af arkivistiske problemer.

Sidstnævnte formål har efter min mening en værdi i sig selv, men det søges dog i artiklen vist, at en matematisk præget orientering har en praktisk værdi ved analysen af forskellige opstillingsmetoder og deres konsekvenser med hensyn til pladsforbrug. Måske vil det overraske, at det etablerede teoretiske apparat også kan anvendes til en mere eksakt vurdering af forholdet mellem antallet og spredningen af kassationstidsfrister og pladsforbrug. Endelig kan de nævnte formler sammen med andre oplysninger danne grundlag for en bedre bedømmelse af det samlede fjernarkivs pladsbehov.¹

Afgrænsning.

Ved læsningen bør følgende afgrænsninger haves in mente:

1. Opstilling af protokoller, dossiersager, regnskabsmateriale, kort m.v. behandles ikke.
2. Analysen har kun betydning for moderne saggrupperede journal-systemer med *stående kassationsbestemmelser og fastlagte tidsfrister*.
3. Det forudsættes, at der henlægges i og kasseres fra kassationsarkivet i forbindelse med overførsel af en journalperiodes kassabilia i regelmæssige tidsintervaller f.eks. hvert 5. år.
4. I de behandlede opstillingsmetoder er sagerne i størst muligt omfang henlagt i journalplanorden.²

Det antages iøvrigt, at der ved kassationens praktiske gennemførelse kasseres hele grupper. Eventuelle bevaringsværdige prøver og V.B.-sager tænkes henlagt i bevaringsarkivet. Henvisningssedler lægges på sådanne sagers plads i kassationsarkivet.

Fremstillingens gang.

Efter en præsentation af de tre opstillingsmetoder vil jeg søge at vurdere disses hensigtsmæssighed med hensyn til *søgning efter sager* og

effektivering af kassationsbestemmelserne.

Endvidere behandles metodernes mulighed for at imødekomme de krav til hyldeplads, som følger af *vækst eller indskrænkning* i 1. det totale omfang af de enkelte journalperioders kassabilia og 2. omfanget af arkivalier, som kan kasseres efter samme tidsfrist, men som stammer fra forskellige journalperioder.

Da visse sager i kassationsarkivet afhængigt af bestemmelserne vedrørende frister kan kasseres førend andre sager, vil arkivet, såfremt der *ikke* foretages *omflytning*, indeholde en del *tomme hylde*der.

Den grad af udnyttelse af kassationsarkivets maksimale omfang, som følger af de tre opstillingsmetoders systematik, når der ikke foretages omflytning, vil endelig blive bestemt. Graden kaldes i det følgende *den maksimale fyldningsgrad*.

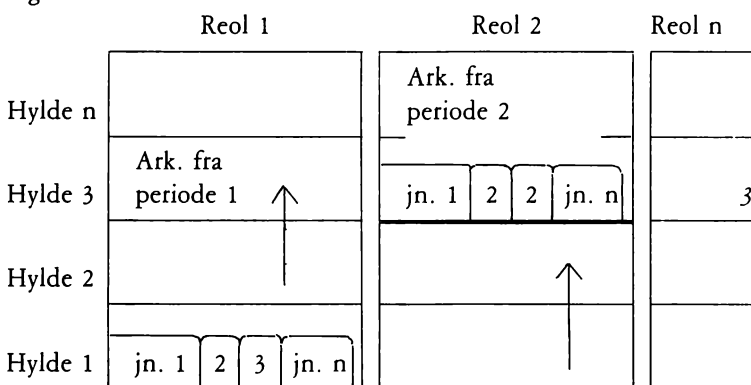
Et forslag til læsemåde.

Da artiklen har flere formål, kan den i visse henseender være vanskelig at læse. Hvis læseren ikke har øjeblikkelig interesse i den teoretiske side af sagen, kan afsnittene om den maksimale fyldningsgrad læses kursorisk.

1. Opstillingsmetode: Journalperiodernes kassabilia holdes adskilt.

Metoden kan illustreres med følgende skematiske eksempel:

Fig. 1.

Her holdes hver periodes arkivalier adskilt. Hele kassationsarkivet udgør i princippet én række, hvori journalperiodernes arkivalier op-

stilles efterhånden som de ankommer til kassationsarkivet, altså accessorisk. Inden for hver periode opstilles sagerne i journalnummerorden.

Søgning: Metoden må siges at være hensigtsmæssig i forbindelse med søgning efter sager i kassationsarkivet. Ved søgning heri kræves blot kendskab til 1. at sagen skal kasseres – et opslag i journalplanen vil vise dette – og 2. opstillingsstedet for den relevante journalperiodes arkivalier. Kun når der er tale om meget omfangsrige arkiver med arkivalier fra mange journalperioder, vil det kunne være nødvendigt at opbygge en simpel opstillingsregistratur. I de fleste tilfælde vil man kunne klare sig med mærkning af reoler og hylder.

Kassation: Ved effektivering af kassation kræves en gennemgang af journalplanerne for alle de perioder, hvis kassabilia befinder sig i kassationsarkivet. På grundlag heraf udtages de kassable grupper fra de forskellige journalperioders arkiver. En sådan gennemgang må foretages hvert 5. år. Fremgangsmåden er noget omstændelig.

Vækst eller indskrænkning i sagsmassernes omfang: Den plads, som den ældste journalperiodes arkivalier optager i kassationsarkivet, vil, såfremt der ikke foretages omflytning, først kunne genbruges, når alle disse arkivalier er kasseret. Hvis der er sket ændring i omfanget af kassabilia fra den periode, som er under overførsel til fjernarkivet, i forhold til omfanget af arkivalierne fra den ældste periode, og hvis periodernes kassabilia er stillet tæt sammen, vil den plads, der er blevet ledig, enten være for stor eller lille. Den her behandlede opstillingssystematik vil imidlertid ikke blive brudt af, at den ny journalperiodes arkivalier opstilles et andet sted. De skal blot holdes adskilt fra de andre perioders arkivalier. Det må bemærkes, at det er det totale omfang af hver periodes arkivalier, som spiller en rolle i den forbindelse. En ændring i størrelsesforholdet mellem omfanget af arkivalier tilhørende forskellige kassationsfrister vil ikke skabe pladsmæssige problemer, hvis ændringen ikke påvirker det totale omfang af periodens arkivalier. Da kassationsarkivet kun udgør én række, vil problemerne i forbindelse med størrelsesmæssige ændringer i arkivaliernes omfang være mindre end samme problemer i kassationsarkiver med flere rækker.

Behovet for tomme hylder. Den maksimale fyldningsgrad.: For at

undersøge de muligheder for udnyttelse af kassationsarkivets plads, som er en følge af selv opstillingssystematikken, vil følgende forudsætninger blive antaget:

1. journalperiodernes længde varierer ikke.
2. Der forekommer kun kassationstidsfrister, som er hele multipla af journalperiodernes længde.
3. Der forekommer ikke vækst eller indskrænkninger i det totale omfang af de forskellige journalperioders kassabilia.
4. Der forekommer ikke ændringer i størrelsesforholdet mellem omfanget af arkivalier tilhørende forskellige tidsfrister.
5. Tomme hylder søges ikke udnyttet ved omflytning og sammenrykning.

Efterhånden som journalperiodernes kassabilia overføres til kassationsarkivet, vil dette vokse. Når det åremål, som er angivet i længste kassationsfrist, er nået efter kassationsarkivets oprettelse, vil arkivet have nået sin, under de antagne forudsætninger, maksimale og herefter konstante størrelse. Først på dette tidspunkt vil pladsen efter den første journalperiodes arkivalier kunne genbruges. Antallet af journalperioder, som har arkivalier liggende i kassationsarkivet, er da journalperiodens længde divideret op i længste kassationsfrist, altså:

$$N_{jp} = \frac{K_N}{T_{jp}} \quad (1)$$

hvor N angiver antal, jp står for journalperiode og N_{jp} derfor for antallet af journalperioder. K angiver en kassationsfrist længde. Kassationsfristerne nummereres fra korteste til længste med tallene $1, 2, \dots, N$. K_N angiver således den længste kassationsfrists åremål. T_{jp} står for journalperiodens længde.

Kassationsarkivets størrelse ved dets maksimale omfang kan derfor beskrives således:

$$O_{\max} = O_{jp} \times \frac{K_N}{T_{jp}} \quad (2)$$

hvor O står for omfang, O_{\max} for hele kassationsarkivets maksimale omfang og O_{jp} for omfanget af hver journalperiodes kassabilia.

Det er af betydning at kunne belyse forholdet mellem udnyttelsen af kassationsarkivets maksimale omfang og de i visse tilfælde arbitrært fastlagte kassationsfrister. Dette forhold vil blive undersøgt uforstyrret af eventuelle størrelsesforskelle i omfanget af de arkivalier, som er underkastet forskellige kassationsfristbestemmelser. Det vil derfor foreløbig være nødvendigt, at inddrage en 6. forudsætning.

6. Omfanget af arkivalier, som er underkastet forskellige kassationsfrister er ensartet.

Med andre ord, de arkivalier fra en journalperiode, som kan kasseres efter f.eks. 5 år, fylder herefter lige så meget som de arkivalier fra en anden journalperiode, som kan kasseres efter 10 eller 40 år. Omfanget af hver frists kassabilia i én periode er også ensartet. Dette omfang kan man for overskuelighedens skyld forestille sig sat til f.eks. 1 meter.

Omfanget af hver journalperiodes kassabilia, består af summen af omfanget af tidsfristernes kassabilia i perioden. Da omfanget af hver frists kassabilia er ensartet, jf. forudsætning 6, vil journalperiodens arkivaliers omfang kunne beskrives som antallet af kassationsfrister ganget med omfanget af en kassationsfrists kassabilia, altså:

$$O_{jp} = N_K \times O_K \quad (3)$$

hvor O_K angiver omfanget af arkivalier omfattet af én kassationsfrist i en periode og N_K står for antallet af kassationsfrister.

Kassationsarkivets maksimale omfang vil herefter, udtrykt i enheden, omfanget af arkivalier underkastet en kassationsfrist i en periode, kunne beskrives således:

$$O_{\max} = N_K \times \frac{K_N}{T_{jp}} \times O_K \quad (4)$$

Denne ligning (4) kan illustreres med følgende skematiske reoleksempl, hvori der forekommer tre kassationsfrister og journalperiodens længde er 5 år.

Fig. 2

jn. periode overført i året	Reol 1 periode 1 (1975-80)	Reol 2 periode 2 (1980-85)	Reol 3 periode 3 (1985-90)	Reol 4 periode 4 (1990-95)
kassationsfrister	1980	1985	1990	1995
hylde 3, 15 år	1995	2000	2005	2010
hylde 2, 10 år	1990	1995	2000	2005
hylde 1, 5 år	1985	1990	1995	2000

↑—————↓

Øverst angives perioden, herefter angives i parentes, hvornår periodens arkivalier blev skabt og endelig udenfor parentes arkivaliernes overførelstidspunkt til kassationsarkivet. Yderst til venstre angives kassationsfristernes åremål.

Da omfanget af arkivalier underkastet af de enkelte kassationsfrister i en periode kan opfattes som lige store pladser i arkivet, har jeg valgt at angive dette, ved at lade hver kassationsfrists arkivalier i en periode fylde lige netop én hylde. Årstallene i hylderne viser, hvornår hyldens arkivalier kan kasseres.

Ved eksemplets overførelse af periode 4's arkivalier til kassationsarkivets reol 4 i året 1995, kunne denne periodes arkivalier lige så godt være blevet anbragt i periode 1's reol. Ved dette tidspunkt, og først da, er periode 1's plads til rådighed. Dette forhold markeres ved pilen. Det ses endvidere, at kassationsarkivets maksimale omfang, i dette tilfælde tre reoler, nåes det åremål efter arkivets grundlæggelse, som angives i længste tidsfrist.

Da der ved hver overførelse herefter vil blive kasseret arkivalier, omfattet af alle kassationsfrister, stående forskellige steder i reolerne, hvorefter arkivalier fra den nye periode, omfattet af alle kassationsfrister, vil blive arkiveret på en samlet plads i én reol, fremgår det, at arkivets størrelse nu er konstant.

Tælles eksemplets hylder ses det, at omfanget af hele arkivet er ialt 9 hylder = 3 reoler. Ligningen (4) er et udtryk for følgende bereg-

ningsgang: antallet af frister = 3 ganges med omfanget af en frist = 1 hylde, hvilket giver ialt 3 hylder. Dette er lig med en hel journalperiodes omfang jf. ligningen (3). Da antallet af perioder er lig med periodelængden divideret op i længste tidsgrænse her $15 : 5 = 3$, jf. ligningen (1), så fås arkivets maksimale og konstante størrelse ved at gange antallet af perioderne med én periodes omfang, altså 3×3 hylder = 9 hylder, jf. ligningerne (2) og (4).

Når kassationsarkivet har nået sit maksimale omfang, vil en del af de kassabilia, som er henlagt i arkivet enten allerede være kasseret, eller, hvis kassationen ikke er effektueret, straks kunne kasseres. Hvis der i arkivet skal ligge kassabilia omfattet af en 5-årsfrist, og periodens længde er 5 år, vil arkivet altid kun skulle indeholde én gruppe af denne art. Ved overflytning af arkivalier fra en ny periode omfattet af 5-årsfristen vil den foregående periodes 5-årsfristgruppe jo kunne kasseres. Ved kassation af arkivalier, som er omfattet af en 10-årsfrist, vil der kun kunne kasseres arkivalier, som har ligget i kassationsarkivet i over 10 år. Arkivet vil derfor skulle indeholde arkivalier omfattet af en 10-årsfrist stammende fra 2 journalperioder. For en given kassationsfrist K_X kan det antal journalperioder, som endnu ikke kan kasseres, udtrykkes ved:

$$\frac{K_X}{T_{jp}}$$

hvor K_X står for den givne tidsfrists længde og T_{jp} for journalperiodens længde.

Hvis der er fastlagt tidsfristerne 5 og 50 år for et kassationsarkiv vil dette skulle indeholde en del tomme hylder. Da det jo forudsættes at der ikke flyttes om, vil de pladser, som er blevet ledige efter kassationen af ældre perioders arkivalier omfattet af 5-årsfristen, ikke kunne udnyttes. Pladsen efter de af den ældste journalperiodes arkivalier, som kan kasseres efter 5 år, vil således stå tom i 45 år. Omfanget af tomme hylder i et kassationsarkiv for en given tidsfrists vedkommende afhænger således af forholdet mellem længste kassationstidsfrist og den givne tidsfrist, altså:

$$F_X = \frac{K_X}{K_N} \quad (5)$$

hvor F står for fyldningsgraden, F_X for fyldningsgraden for den givne tidsfrist, K_X for den givne kassationsfrists længde, og K_N betegner den længste kassationsfrists længde.

I (5) sættes således de arkivalier omfattet af en given tidsfrist, som endnu ikke kan kasseres, i forhold til den totale mængde plads, som må afsættes i arkivet til de forskellige perioders arkivalier, der er omfattet af den givne tidsfrist.

Ligningen (5) kan illustreres ved hjælp af det skematiske reoleksempel fig. 2 Ved læsning i nederste række ses det, at der i 1995 kan kasseres arkivalier omfattet af 5-årsfristen fra periode 1, 2 og 3, hvorefter den 5-årsfrists arkivalier som er under overførsel til arkivet ikke kan kasseres. Af arkivalier omfattet af 10-årsfristen vil der i 1995 kunne kasseres arkivalier fra periode 1 og 2, men hverken den gruppe, som er under overførsel eller de arkivalier omfattet af 10-årsfristen, som overførtes ved forrige periodes henlæggelse i arkivet. Det ses, at længste kassationsfrist, i dette tilfælde 15-årsfristen er bestemmende for mængden af tomme hylde.

Den samlede maksimale fyldningsgrad i et vilkårligt kassationsarkiv ved dets maksimale omfang og med et vilkårligt antal kassationsfrister og en vilkårlig fordeling af disse over årsangivelser kan udtrykkes ved en summering af fyldningsgraden for hver kassationsfrists arkivalier på følgende måde:

$$F_{\max} = \frac{K_1 + K_2 + \dots + K_N}{N \times K_N} \quad (6)$$

hvor F_{\max} angiver den maksimale fyldningsgrad for det totale arkiv, K angiver kassationsfristernes længde, 1,2,N nummererer fristerne fra korteste til længste med 1 til N. Udtrykket i tæller $K_1 + K_2 + \dots + K_N$ betegner summationen af et ukendt antal kassationsfristernes årsangivelser. En sådan summation udtrykkes mere bekvemt på følgende måde:

$$\sum_{n=1}^N K_n$$

Denne notation vil blive benyttet i det følgende bevis for (6).

Den maksimale fyldningsgrad er defineret således:

$$F_{\max} = \frac{N_{jp} \times \sum_{n=1}^N \frac{K_n}{K_N} \times O_{K_n}}{N_{jp} \times N \sum_{n=1}^N O_{K_n}} \quad (7)$$

hvor N_{jp} står for antallet af journalperioder og O_{K_n} står for omfanget af hver af kassationsfristerne, som nummereres fra korteste til længste med 1 til N .

Når

$$O_{K_1} = O_{K_2} = \dots O_{K_N} = O_K$$

d.v.s. at omfanget af hver kassationsfrists kassabilia i samme og forskellige journalperioder er ensartet, hvilket jo blev antaget i forudsætning 6,

fås

$$F_{\max} = \frac{O_K \times \sum_{n=1}^N \frac{K_n}{K_N}}{N \times O_K} = \frac{O_K \times \sum_{n=1}^N K_n}{N \times O_K \times K_N} = \frac{\sum_{n=1}^N K_n}{N \times K_N}$$

Udtrykket (6) giver anledning til følgende slutninger vedrørende forholdet mellem kassationsfrister og fyldningsgrad d.v.s. vedrørende effektiv udnyttelse af arkivets hyldplads.

1. Når der kun anvendes én kassationsfrist, vil tæller og nævner i (6) blive lige store. Arkivet kan med andre ord udnyttes 100%. Dette skyldes det selvfølgelig forhold, at men ved overførsel af en journalperiodes kassabilia under den antagne nul-vækstbetingelse kan fjerne den forrige periodes arkivalier for herefter at indsætte den nye's arkiv på samme plads i kassationsarkivet.

2. Jo nærmere kassationsfristerne ligger samlede nær længste kassationsfrist desto større vil tæller og dermed fyldningsgraden blive. Kassationsfrister på 15, 20 og 30 år indebærer således, at flere hylder i kassationsarkivet må stå tomme, end hvis fristerne var ansat til 15, 25 og 30 år. Når længste kassationsfrist er 30 år og der kun må være tre frister, vil frister på 20, 25 og 30 år give det minimale antal tomme hylder.⁵

I nedenstående tabel er kassationsfristerne fordelt således, at de er samlet tættest muligt nær længste frist. Da som nævnt en sådan fordeling giver den højeste maksimale fyldningsgrad, angiver tabellen hvilken udnyttelse af kassationsarkivets hylder, man i heldigste fald kan forvente, når længste tidsfrist og antallet af tidsfrister er givet. For anskuelighedens skyld er fyldningsgraden omregnet således, at det angives, hvor mange procent af arkivets hyldemeter, der må stå tomme eller indeholde allerede kassable arkivalier. Der således tale om en slags »nødvendig tomhedsprocent«:

$$\text{Tomhedsprocent} = (1 \div F_{\max}) \times 100\%$$

Tabel 1: Nødvendig tomhedsprocent ved samling af kassationsfrister tættest muligt ved K_N .

Længste kass.
frist i årsmål

Antal
Kass.frister
samlet tæt ved
længste frist

	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2		25	16,7	12,5	10	8,3	7,4	6,3	5,6	5
3			33,3	25	20	16,7	14,3	12,5	11,1	10
4				37,5	30	25	21,4	18,8	16,7	15
5					40	33,3	28,6	25	22,2	20
6						41,7	35,7	31,2	27,8	25
7							42,9	37,5	33,3	30
8								43,6	38,9	35
9									44,4	40
10										45
										%

Tabellen læses fra oven således: Når længste frist er 25 år vil arkivet med to frister, nemlig 20 og 25 år, ved maksimal fyldning indeholde 10% tomme eller uudnyttelige hylder. Horisontalt læses tabellen således: Med 4 kassationsfrister og længste frist på 20 år vil fristerne blive 5, 10, 15 og 20 år. Det ses, at 37,5% af arkivets plads under disse omstændigheder må stå tomme eller forblive uudnyttelige.

Når forudsætning 6 ophæves, d.v.s. at det nu ikke mere antages at omfanget af arkivalier, som er underkastet forskellige kassationsfrister og som stammer fra forskellige perioder er ensartet, kan kassationsfristernes arkivaliers forskellige omfang målt i meter inddrages i udtrykket for den maksimale fyldningsgrad på følgende måde:

$$F_{\max} = \frac{K_1 \times M_1 + K_2 \times M_2 + \dots + K_N \times M_N}{(M_1 + M_2 + \dots + M_N) \times K_N} \quad (8)$$

hvor M betyder meter og $M_1 \dots M_N$ betegner omfanget af de arkivalier som i en periode knytter sig til kassationsfristerne $K_1 \dots K_N$. Udtrykket kan udledes af definitionen (7).

(8) giver anledning til følgende betragtning. For at tæller og dermed fyldningsgraden kan blive stor, bør især omfanget af de lange kassationsfristernes arkivalier være stort. Her er faktoren K jo størst. Når arkivalier omfattet af de korte tidsfrister derimod er mere omfangsrige end arkivalier omfattet af de lange frister, vil udnyttelsen af arkivets plads blive ringere. To eksempler vil vise betydningen af dette forhold.

Eksempel 1: Institutionen producerer i hver journalperiode 10 meter kassabilia. Af disse kan 5 meter kasseres efter 45 år og 5 meter efter 50 år. Indsættes værdierne i formlen for arkivets maksimale omfang, jf. ligning (2), og i formlen for arkivets maksimale fyldningsgrad, jf. ligning (8), ses det, at kassationsarkivet i dets maksimale omfang vil fylde 100 meter, hvoraf 5 meter ikke vil kunne udnyttes. Hvis der i eksemplet kun forelå én kassationsfrist på 50 år, ville arkivet stadig fylde 100 meter, hvoraf alle ville blive udnyttet. Her ses konsekvenserne af det i ligning (2) påpegede forhold, at arkivets totale omfang ved denne opstillingsmetode er afhængig af størrelsen af længste kassationsfrists årsangivelse. Det vil knap nok kunne betale sig at kassere arkivalier, som er omfattet af lavere tidsfrister på effektuerings-tidspunktet.

Eksempel 2. Institutionen producerer i hver journalperiode 10 meter kassabilia. Af disse kan 5 meter kasseres efter 5 år, 2 meter efter 10 år, 1 meter efter 35 år og 2 meter efter 50 år. Samtidig med at der formentlig vil være enighed om, at der her er tale om et forholdsvis lille kassationsarkiv, kan eksemplet ikke uden videre afvises som urealistisk. Indsættes værdierne i de ovennævnte formler viser det sig, at arkivet i dets maksimale og konstante omfang stadig vil fylde 100 meter, hvoraf kun 36% kan udnyttes. 64 meter hylde vil således til stadighed stå tomme!

Ingen arkivar vil formentlig fraråde kassation af store mængder sager efter 5 år med den begrundelse, at en sådan kassationspraksis vil resultere i for mange tomme hylder. En omflytning vil imidlertid heller ikke uden videre kunne tilrådes. Fyldning af 1 meter tom hylde kræver minimalt flytning af 1. meter arkivalier. Men den ene flytning trækker erfaringsmæssigt den næste med sig. Arbejdstiden, som medgår til flytning, kan reduceres, ved at flytningen ikke foretages hvert 5. år, men så vil arkivet indeholde uudnyttelige hylder. At undlade at udskille kassabilia i et særligt kassationsarkiv vil kun forværre problemet. Det absolutte omfang af uudnyttelige hylder vil ikke blive påvirket heraf, men flytteomkostningerne vil vokse væsentligt.

2. opstillingsmetode: journalperiodernes kassabilia flettes således, at arkivalierne opstilles samlet efter kassationsår.

Fig 3

Reol 5 kasseres i 1990	Reol 6 kasseres i 1995	Reol n
Arkivalier fra periode 5	Arkivalier fra periode 5	
Arkivalier fra periode 4	Arkivalier fra periode 4	

Her er periodernes kassabilia flettet systematisk således, at sagerne opstilles efter hvilket år kassationen skal gennemføres. Med andre ord, alle arkivaler, fra de forskellige perioder, som skal kasseres f.eks. i 1990, opstilles i én række, adskilt fra de arkivalier, som skal kasseres i 1995. Ved overførsel af en journalperiodes kassabilia til kassations-

arkivet, fordeles denne således over flere rækker. Disse rækker kaldes i det følgende kassationsårskrækker. I hver række anvendes accessorisk opstilling af periodedelene. Inden for hver periodedel opstilles sagerne i journalnummerorden.

Søgning: Ved søgning kræves kendskab til 1. hvilket år kassationen skal effektueres – denne viden fås ved at addere kassationsfristens længde til året for journalperiodens afslutning – og 2. opstillingsstedet for den relevante kassationsårskrække. Hvis periodernes længde varierer, må nye kassationsårskrækker oprettes, hvis systemet skal oprettholdes konsekvent. Det kan så blive nødvendigt, at udarbejde en liste over periodernes afslutningstidspunkter. Ved denne opstillingsform er søgningsmetoden således noget omstændelig.

Kassation: Til gengæld er opstillingsmetoden særdeles hensigtsmæssig med hensyn til effektivering af kassationsbestemmelserne. Alle de arkivalier, som skal kasseres et givet år, står jo samlet.

Vækst eller indskrænkning i sagsmassernes omfang: Alle arkivets kassationsårskrækker vil i tidens løb skulle indeholde arkivalier fra forskellige perioder, som omfattes af alle angivne kassationstidsfrister. I rækkerne skal der derfor gemmes plads til forventede ændringer i sagsmassernes fordeling på de enkelte tidsfrister i flere forskellige perioder.

En vækst i omfanget af en given kassationsfrists arkivalier fra flere perioder vil kunne skyldes 1. at der produceres flere sager, 2. at journalperiodens længde af en eller anden grund forøges⁴⁾ og 3. at kassationsbestemmelserne ændres. Da vækst således kan fremkomme af flere indbyrdes uafhængige grunde, som endog kan forekomme i kombination, vil det være vanskeligt at bestemme omfanget af den forventede vækst nøjere.

Skønnes der forkert, d.v.s. er der gemt for lidt plads, vil konsekvenserne være betragtelige. Hele kassationsårskrækker må enten flyttes eller deles. Foretages der deling vil søgning og dermed også kassationseffektivering blive mere omstændelig. Foretages der deling af flere rækker, hvoraf nogle deles flere gange, og dette vil efter min mening næppe kunne undgås, vil det være nødvendigt at udarbejde en udførlig opstillingsregistratur, idet systemet i opstillingen i realiteten vil være ødelagt.

Denne opstillingsmetode må alene på grund af den manglende

fleksibilitet over for vækst i sagsmassernes omfang frarådes.

Behovet for tomme hylder. Den maksimale fyldningsgrad: Analysen vil blive foretaget under antagelse af de tidligere nævnte forudsætninger nr. 1 til og med 5.

Som nævnt indebære opstillingsmetoden, at kassationsarkivet opdeles i flere kassationsårsrækker. Da kassationer skal gennemføres regelmæssigt, f.eks. hvert 5. år vil antallet af rækker, når arkivet har nået sit maksimale omfang, kunne bestemmes ved:

$$N_{RK} = \frac{K_N}{T_{jP}}$$

hvor N_{RK} angiver det maksimale antal kassationsårsrækker, K_N betegner længste kassationsfrists årsangivelse og T_{jP} angiver journalperiodens længde.

Hver af disse rækker skal på et tidspunkt indeholde arkivalier omfattet af alle kassationsfrister, eller med andre ord være af samme omfang som én journalperiodes kassabilia. Hele kassationsarkivets maksimale og konstante omfang kan derfor angives således:

da

$$N_{RK} = \frac{K_N}{T_{jP}} = N_{jP} \quad \text{samme som (1)}$$

hvor N_{jP} angiver antallet af journalperioder så er

$$O_{\max} = O_{jP} \times \frac{K_N}{T_{jP}} \quad \text{samme som (2)}$$

hvor O_{\max} angiver kassationsarkivets maksimale og konstante omfang og O_{jP} står for omfanget af de enkelte journalperioders arkivalier.

Det bemærkes således, at et kassationsarkiv, når det opstilles på den her behandlede måde, vil have samme størrelse, som hvis det blev opstillet efter det i opstillingsmetode I nævnte princip om adskillelse af journalperiodernes arkivalier.

Den maksimale fyldningsgrad i et kassationsarkiv afhænger dels af arkivets størrelse dels af kassationsbestemmelserne. En ændring af selve opstillingsformen kan ikke påvirke mængden af kassable arkivalier. Når en given mængde arkivalier opstilles i kassationsårsrækker, vil fyldningsgraden i arkivet derfor være den samme, som hvis arkivalierne blev opstillet i adskilte journalperioder. Der er dog den forskel, at hylderne ved opstillingsmetode II må stå tomme, ikke fordi der er foretaget kassation, men fordi de engang skal modtage kassable arkivalier. Eventuelle forsøg på at råde bod på den ineffektive udnyttelse af arkivpladsen ved omflytning og sammenrykning vil derfor resultere i at kassationsårsrækker må deles.

3. opstillingsmetode: Journalperiodernes kassabilia flettes således, at arkivalierne opstilles samlet efter kassationsfristernes længde.

Metoden kan illustreres ved følgende skematiske reoleksempel:

Fig 4

Reol 5, kan kasseres efter 15 år	Reol 6, kan kasseres efter 25 år	Reol n
Arkivalier fra periode 8	Arkivalier fra periode 8	
Arkivalier fra periode 7	Arkivalier fra periode 7	
Arkivalier fra periode 6	Arkivalier fra periode 6	

Her er journalperiodernes kassabilia flettet således, at arkivalier fra forskellige perioder opstilles samlet ordnet efter kassationsfristernes åremålsangivelse. Antallet af rækker således lig med antallet af kassationsfrister. Rækkerne kaldes i det følgende kassationsfristrækker. I hver række opstilles periodedelene accessorisk. Inden for hver journalperiodedel opstilles sagerne i journalnummerorden.

Søgning: Ved søgning kræves kendskab til 1. efter hvilken tidsfrist sagen kan kasseres, – et opslag i journalplanen vil vise dette – 2. op-

stillingsstedet for den relevante kassationsfristrække. Da der vist sjældent anvendes mere end 4 tidsfrister og da opstillingen inden for rækkerne er accessorisk, vil et opstillingsregister som regel ikke være nødvendigt.

Kassation: Kassationsprocessen er ikke vanskelig at administrere. Fra en 5-års kassationsfristrække kan der første gang kasseres 5 år efter rækkens påbegyndelse hvis periodens længde er 5 år, fra en 10-års kassationsfristrække første gang 10 år efter overførslen af den ældste journalperiodes arkivalier og så fremdeles. Når der først én gang er foretaget kassation i en række, skal herefter den ældste periodes arkivalier i rækken kasseres hvert 5. år. Arkivalierne i en række så at sige modnes til kassation.

Vækst eller indskrænkninger i sagsmassernes omfang: Hvis der forekommer vækst i omfanget af arkivalier, som er omfattet af samme tidsfrist, men som stammer fra forskellige perioder, vil der, når rækkerne er stillet tæt sammen, kunne opstå problemer ved indplaceringen af den nye periodes arkivalier på den plads i kassationstidsfristrækken, hvor den ældste periodes arkivalier netop er kasseret. Da antallet af kassationstidsfrækker sjældent er stort, vil en deling næppe gøre opstillingssystemet så uoverskueligt, at det vil bryde sammen.

Behovet for tommehylder. Den maksimale fyldningsgrad: Når de omtalte forudsætninger nr. 1 til og med 5 lægges til grund for analysen, vil arkivets totale omfang kunne udnyttes 100%. Arkivet består jo af flere rækker, som hver kun har én tidsfrist. I hver af disse rækker vil man, når rækken har nået sin maksimale omfang, kunne fjerne arkivalier fra én journalperiode, førend man lægger en ny ind på den kasseredes plads. Tomme hylder kan således øjeblikkeligt genbruges. Det tidligere nævnte eksempel 2's arkiv vil med denne opstillingsform fylde 36 meter, hvoraf alle konstant er udnyttede. Meget taler derfor for, at en sådan opstillingsmetode er hensigtsmæssig.

AFSLUTTENDE DISKUSSION

Omflytning.

Da de fleste institutioner i løbet af en længere årrække kommer ud for at skulle flytte, har det været hævdet, at der ikke er grund til, at fastholde ønsket om at undgå omflytning og omrykning alt for bestemt. Alligevel er omflytningsspørgsmålet holdt uden for behandlingen i denne artikel. Dette skyldes følgende overvejelser. For det første vides det i institutionerne kun sjældent, hvornår de kommer til at flytte i de næste 20-30 år. Et håb om, at pladsproblemer vil kunne løses ved en flytning en gang ad åre, er ikke noget godt grundlag for valg af opstillingsmetode og estimering af pladsbehov. For det andet giver beregningen af de forskellige opstillingsmetoders maksimale fyldningsgrad, når der ikke foretages omflytning, et vist mål for, i hvilket omfang opstillingsmetoderne kræver omflytning³⁾.

Forholdet mellem vækst- og indskrænkingsproblemet og den maksimale fyldningsgrad.

I analyserne af den maksimale fyldningsgrad behandlede de tre opstillingsmetoder bl. a. under nul-vækstomstændigheder. Da en eventuel vækst eller indskrænkning i arkivmassernes omfang vil medføre en endnu ringere pladsudnyttelse i arkivet, end den under nul-vækstomstændighederne beregnede, angiver den maksimale fyldningsgrad derfor, hvilken udnyttelse man i heldigste fald kan forvente. Forudsætningen om nul-vækst er dog urealistisk. En bedømmelse af de tre opstillingsmetoders hensigtsmæssighed må der derfor bygge på en sammenholdelse af det systematisk betingede omfang af tomme hylder, jf. den maksimale fyldningsgrad, med metodernes evne til at imødekomme de pladsproblemer som en eventuel vækst vil kunne skabe.

Opstillingsmetode I. Behandlingen af denne metode gav som resultat, at omfanget af tomme hylder, når der var fastlagt både korte og lange tidsfrister, selv under gunstige omstændigheder måtte blive stort. Til gengæld var vækstproblemet reduceret til kun at vedrøre den accessoriske opstilling i én række arkivalier.

Anvendes denne metode, vil man formentlig blive tvunget til stadig at flytte om. For at flytteriet skal kunne holdes på et rimeligt plan, bør metoden derfor kun anvendes, når der er tale om små kassationsarkiver.

Opstillingsmetode II. Hvis uforudsete ændringer i kassabilias om-

fang kan forventes – og hvornår kan de ikke det? – må anvendelse af denne metode frarådes. Der dannes simpelthen for mange rækker. Det er endvidere en svaghed ved metoden, at en sammenflytning med den hensigt at udnytte tomme hylder vil skabe vanskeligheder med hensyn til søgning.

Opstillingsmetode III. Denne metode giver under nul-vækstomstændigheder den optimale udnyttelse af arkivets plads. Når antallet af kassationsfrister er forholdsvis ringe, f.eks. 4 eller derunder, vil de problemer med hensyn til pladsudnyttelse, som fremkommer ved vækst eller indskrænkninger i arkivaliernes omfang heller ikke være uoverkommelige. Den korteste kassationsfrist vil jo oftest være 5-årig. Ved overflytning af en afsluttet periodes kassabilia til fjernarkivet vil de kassabilia, der er omfattet af 5-årsfristen, og som stammer fra forrige periode, umiddelbart kunne kasseres. Er der nu for lidt plads til de af den nye periodes arkivalier, som omfattes af 5-årsfristen, kan disse blot stilles et andet sted. Vækstproblemet vil således især gøre sig gældende for de øvrige tre kassationstidsfristrækkes vedkommende. Der bør derfor gemmes plads til vækst ved, at disse tre rækker ikke stilles for tæt sammen. Bliver omfanget af en tidsfrists kassabilia i den nye periode alligevel for stort, kan rækken deles, uden at systematikken ødelægges. Rækken startes blot et nyt sted. Den række, hvori der nu ikke mere forekommer accession, vil efterhånden tømmes. Den herved opståede ledige plads kan eventuelt bruges til arkivalier omfattet af en 5-årsfrist.

Når der for et kassationsarkiv gælder mange kassationstidsfrister vil det være hensigtsmæssigt, at samle nærliggende frister til en eller flere frister. Et arkiv med tidsfristerne 5, 15, 20, 25, 45, 50, 60 vil kunne deles i én 5-årsfristrække, én 25-årsfristrække og én 60-årsfristrække. Herved vil kassationen af arkivalier omfattet af 50-årsfristen ganske vist først kunne effektueres efter 60 år. Men til gengæld vil det systematiske pladsspild ved en sådan ordning være mindre, end hvis hele arkivet var opstillet efter opstillingsmetode I.

Der er følgende fordele ved at anvende opstillingsmetode III: effektiv pladsudnyttelse med mindre behov for omflytning, ukompliceret kassationseffektivering og endelig metodens evne til at imødekomme de pladsbehov, som en uventet vækst skaber, uden at søgnings- og kassationsmulighederne forringes væsentligt. Denne metode vil derfor kunne anbefales i langt de fleste tilfælde. Det må også fremhæves, at den i praksis har vist sig at kunne fungere godt.

Kombination af opstillingsmetode I og III. Når der for et stort kassationsarkiv gælder mange jævnt spredte tidsfrister, vil en anvendelse af metode I være uhensigtsmæssig på grund af det omfattende pladspild eller flytteri, som dette metodevalg medfører. Anvendelse af metode III vil imidlertid kunne skabe problemer, idet de mange tidsfrister vil indebære accession i mange rækker. Dette forhold vil forøge omfanget af den plads, som må afsættes til imødekommelse af de pladskrav, som både en forventet og uforudset vækst i disse rækker vil stille.

Her kan man måske overveje, at anvende en kombination af metode I og III på følgende måde. Arkivalier omfattet af korte tidsfrister opstilles efter metode III. Arkivalier, som omfattes af de mange lange tidsfrister, opstilles i flere adskilte arkiver, hver for sig ordnet efter metode I.

I og med at kassationen i de sidstnævnte arkiver først skal foretages, når der er gået mange år, og under hensyntagen til at institutionernes personale kan være skiftet ud i denne tid, vil det nok være vanskeligt, at opretholde en sådan ordning. Hvis et sådant blandet ordningsprincip forfalder, kan der 1. opstå væsentlig uorden eller, 2. opstå en ordning, som vil minde om opstillingsmetode III. Det vil jo ikke kunne svare sig at kassere, uden at der samtidig flyttes om. For at imødekomme en situation, som den skitserede, vil det måske være mere praktisk allerede fra starten af formindske antallet af kassationsfrister ved at samle flere af disse i én eller flere frister, således at arkivet med det samme kan opstilles i metode III's rene form.

Retningslinier for rådgivning om opstilling i kassationsarkiver.

Vejledningen bør således foretages ud fra følgende retningslinier:

1. *Små* arkiver, for hvilke der gælder *mange kassationsfrister* kan opstilles efter *metode I*, men bør opstilles efter *metode III*, ved at de mange lange kassationsfrister samles i få lange frister.
2. *Små og store* kassationsarkiver omfattet af *få kassationsfrister* bør opstilles efter *metode III*.
3. *Store* kassationsarkiver med *mange kassationsfrister* bør opstilles efter *metode III*, idet arkivalier omfattet af nærtliggende frister opstilles i samlede kassationstidsrækker.

Kassationstidsfrister. Kassation bør så vidt muligt foretages kort ef-

ter, at arkivalierne har mistet deres administrative værdi. Da administrationen selv bedst er i stand til at skønne over, hvornår dette er tilfældet, kunne man være tilbøjelig til, at overlade fastsættelsen af kassationsgrænserne til administrationen. Imod denne opfattelse bør det anføres, at institutionerne ofte ikke tager bestemmelse herom med det samme, men venter til der ikke er mere plads i arkivet. I de tilfælde, hvor der hverken af administrationen eller af arkivvæsenet fastsættes kassationsfrister, kan der ikke etableres kassationsarkiver og muligheden for at udnytte forhåndenværende loftrum m.v. som opbevaringslokale fortabes.

Det er derfor hensigtsmæssigt, at administrationen i samråd med arkivvæsenet træffer beslutning om kassationsfristernes åremål og helst således, at disse kan indgå i kassationsbestemmelserne. Da kassationsfristernes antal og åremål har betydning for valget af opstillingsmetode og effektivering af kassationen bør fristerne fastsættes efter følgende principper.

1. Det kan være fordelagtigt at fastlægge *flere korte tidsfrister* f. eks. 5, 10 og 15 år. Korte kassationsfristrækker har om man så må sige en kort omløbstid.
2. Der bør kun fastlægges *få lange tidsfrister*. I de tilfælde, hvor der hidtil har været fastsat mange lange tidsfrister, har man formentlig været klar over, at dette vanskeliggør udførelsen af kassationen. Når bestemmelser herom alligevel er truffet, må dette bygge på en formodning om, at der herved kan spares megen plads. Efter min opfattelse vil en sådan antagelse næppe vise sig at være holdbar i praksis. Opstilles arkivalierne omfattet af de mange lange tidsfrister efter metode III, vil der være behov for at reservere ledig plads til imødekommelse af eventuel vækst. Opstilles arkivalierne efter metode I vil kassationseffektivering som nævnt være noget omstændelig. Skal den herved indvundne plads kunne gennbruges, forestår der herefter en omflytning hvert 5'te år. Da der vil være tale om, at de lange tidsfristernes arkivalier har et forholdsvist stort omfang – ellers var der jo ingen grund til at satse på pladsbesparelse – så vil omflytningsarbejdet være tilsvarende resourcekrævende.
3. Tidsfristerne bør almindeligvis være *hele multipla* af journalperiodens længde. Herved kan effektivering af kassation gøres til et led i virksomheden ved overgangen fra en udløbet til en ny journalperiode.

NOTER

1. Jeg takker arkivar Dan Tørning, Rigsarkivet 2. afd. for megen bistand blandt andet ved omformningen af manuskriptet med henblik på udgivelse. Jeg har også modtaget værdifulde kommentarer og oplysninger af arkivar Birgit Bjerre Jensen, arkivbetjent Tage Støvring, begge Rigsarkivet 2. afd. og overassistent Villy Christiansen, Landsarkivet for Sjælland m.v.
2. Dette krav afgrænser så vidt jeg kan se, opstillingsmulighederne til de tre i artiklen behandlede. Herudover findes der naturligvis andre muligheder. Sagerne kan f.eks. henlægges i kassationsarkivet efter afslutningsdato. En sådan ordning vil vanskeliggøre effektueringen af kassationen, idet der herved sammenblandes sager omfattet af forskellige bestemmelser vedrørende kassationstidsfrister. Ved en kassation må sagerne således udtages enkeltvis, jf. Arkivdannelse og Journalsystem udg. af Rigsarkivet 1976 s. 22. Forskellige journalperioders sager kan også opstilles sammenblandet således, at f.eks. 1. periodes sag jr.nr. 5 står ved siden af 2. periodes sag j.nr. 5. Herved vil kassationsarkivet indeholde lige så mange rækker, som der er kassable journalsager eller grupper i en periode. Alle disse rækker må indeholde tomme pladser til den kommende accession. Pladspildet vil derfor ved en sådan opstillingsmetode være betydeligt. Arkivalier kan også opstilles efter optiske kendetegn som tykkelse, højde, farve, men heller ikke disse muligheder vil blive behandlet.
3. De kan endvidere vise, at tilføjelse af frister, hvis årsangivelse er mindre end gennemsnittet af de foreliggende kassationsfristens årsangivelser, under de angivne forudsætninger medfører, at fyldningsgraden bliver mindre.
4. Det forudsættes her, at man for at lette søgningen og for at undgå for mange rækker undlader at oprette nye kassationsårsrækker og istedet lader arkivalierne kassere på det kassationstidspunkt, som gælder for den næstfølgende kassationsårsrække.
5. Det er muligt at beregne flytningernes maksimale omfang. I denne artikels sammenhæng vil det dog føre for vidt at gå nærmere ind på dette.

Rentekammerets originale embeds- ansøgninger 1660-1848

En ødelagt gruppe arkivalier

af Birgit Bjerre Jensen

I Rentekammeret findes en samling af originale ansøgninger om ansættelse inden for Rentekammerets område i perioden 1660-1848.¹⁾ Samlingen omfatter i alt 34 pakker med 10-15.000 ansøgninger, der er ordnet alfabetisk efter ansøgernes navne. For at lette benyttelsen findes der tillige på Rigsarkivets læsesal et alfabetisk navneregister, der udover ansøgerens navn tillige anfører årstal for indgivne ansøgninger.

Ser man på teksten i registraturen »1660-1848, Embedsansøgninger, 34 pkr.« må man få det indtryk, at samlingen i det store hele er komplet. Dette indtryk bestyrkes af, at andre mindre grupper i samme afsnit om embedsbesættelser betegnes som »Diverse dokumenter« eller det anføres, at arkivalierne hovedsageligt stammer fra Christian VII's, Frederik VI's og Christian VIII's tid.

Her synes at være en nem og problemløs samling arkivalier, hvor man kan finde ansøgningerne fra alle, der har søgt en stilling under Rentekammeret, og hvor man omvendt kan drage den slutning, at finder man ikke den person man søger, har han ikke søgt noget embede. Benytteren der går til samlingen ud fra personalhistoriske interesser, vil nok – hvad enten eftersøgningen giver positivt eller negativt resultat – i sit stille sind glæde sig over den praktiske måde, hvorpå ansøgningerne er ordnet.

Man kan imidlertid også anvende samlingen til belysning af andre forhold end de rent personalhistoriske. De originale embedsansøgninger kan være et værdifuldt kildemateriale til belysning af, hvem der havde indflydelse på den enevældige konges ret til at udnævne embedsmænd. Ved at sammenholde de originale ansøgninger med kollegiets referat af ansøgningerne til kongen kan man vurdere, om kollegiet ad denne vej havde indflydelse på ansættelserne. Spørgsmål man kunne ønske belyst er, om kollegiet slavisk refererede ansøgningerne, eller om de fremhævede visse sider og udelod andre, om de refererede ansøgningerne i en prioriteret rækkefølge eller måske blot

kronologisk efter ansøgningernes datering, og om de refererede alle ansøgninger, eller de på forhånd sorterede nogle fra. De to sidste kan også besvares ved hjælp af journaler, når de findes, men det første og vigtigste kan kun besvares på grundlag af ansøgningerne selv.

Rækken af embedsansøgninger udgør også på anden vis et spændende kildemateriale, fordi det er det eneste eksempel på en samlet række, der strækker sig igennem enevældens næsten 200-årige periode. Det vil sige, at man her har skriftlige ansøgninger, der retter sig mod en bestemt kategori af embeder skrevet af den begrænsede befolkningsgruppe, der havde forudsætninger for at søge disse stillinger. Ud over at give administrationshistoriske oplysninger, kan ansøgningerne også belyse, på hvilken måde man nærmede sig den enevældige konge, i hvilken udstrækning man påkaldte Gud i forsøgene på at opnå bønnehørelse, hvilke forhold fremdrog man, og hvilke forhold omtales ikke? Det er for eksempel for en nutidig betragtning påfaldende, at ansøgerne under Frederik IV ikke angav deres alder. Eller man kunne studere udviklingen i ansøgernes udtryksevne og skrivefærdighed.

I forbindelse med et studium af Frederik IV's forvaltning af udnævnelsesretten har jeg forsøgt at inddrage dette kildemateriale. De erfaringer jeg har høstet undervejs, finder jeg, at andre bør få del i, fordi de på en helt konkret måde viser betydningen af, at arkivskabernes oprindelige ordningssystem ikke ændres. Det er sket her med det resultat, at embedsansøgningerne er uanvendelige til andet end det ene at finde bestemte personers bevarede ansøgninger.

Udgangspunktet for anvendelsen af ansøgningerne var en undersøgelse af, om de embedsansøgninger, der blev indgivet under Frederik IV, endnu er bevaret. En sådan undersøgelse var påkrævet, fordi man af indledningen til registraturen over Rentekammeret må få det indtryk, at alle embedsansøgningerne fra denne periode er kasseret. Det omtales udtrykkeligt, at personalet i Rentekammerarkivet i 1757 kasserede supplikker om vacante tjenester 1720-1729. Det fremgår ikke klart, om der tidligere var givet tilladelse til at kassere embedsansøgningerne før 1720, men man får indtryk af, at det er det sandsynligste. I 1777 kasseredes ansøgningerne 1730-1770.²⁾ Ansøgningerne skulle følgelig helt mangle fra perioden; men stikprøver frembragte alligevel en del ansøgninger fra personer, der var blevet ansat under Rentekammeret i Frederik IV's tid. Der måtte derfor udarbejdes en oversigt over hvor mange ansøgninger, der var bevaret for hvert af

årene 1699-1730. Takket være det forhold, at såvel arkivalier som register er ordnet alfabetisk, blev det et besværligt arbejde. Først blev navneregistrets ca. 5.000 kort³⁾ gennemgået således, at alle, der havde indsendt ansøgninger under Frederik IV, blev udskrevet med navn og årstal. Derefter blev der foretaget en sammentælling af, hvor mange ansøgninger, der er bevaret for hvert år. Denne sammentælling gav følgende resultat:

Antal bevarede ansøgninger indsendt til Rentekammeret 1699-1730.

År	Antal	År	Antal	År	Antal
1699	32	1710	0	1721	6
1700	10	1711	131	1722	1
1701	21	1712	0	1723	3
1702	55	1713	0	1724	12
1703	113	1714	1	1725	3
1704	128	1715	5	1726	2
1705	97	1716	3	1727	6
1706	146	1717	27	1728	9
1707	137	1718	36	1729	9
1708	41	1719	102	1730	12
1709	90	1720	4		

Ialt 1.242 bevarede ansøgninger.

De 1.242 ansøgninger er indsendt af ialt 877 personer, idet en del af ansøgerne indsendte flere ansøgninger. Rekord har Didrik Moritsen Kray, der i årene 1701-1708 tegner sig for 21 bevarede ansøgninger, hvoraf ikke mindre end 10 blev indgivet i 1704. Generelt er der en tendens til at samme persons ansøgninger samler sig om nogle få år. Det tegner et billede, som bekræftes af oplysninger i selve ansøgningerne om, at supplikanterne opholdt sig i København i nogle år og søgte embede.

For at kunne benytte kildematerialet må man også vide, efter hvilke kriterier, kassation og bevaring er foregået. Man må derfor prøve at finde forklaringen bag de uensartede tal. Som et første led kan man samle dem i grupper efter antallet af ansøgere pr. år.

I	90-146 ansøgninger	gælder for 8 år
II	21-55 ansøgninger	gælder for 6 år
III	0-12 ansøgninger	gælder for 18 år

Forklaringen på de lave tal i gruppe III er ligetil. Det er de år, hvor de indkomne embedsansøgninger er blevet totalkasseret. At der alligevel er bevaret nogle få ansøgninger må skyldes, at de har ligget i andre arkivaliegrupper og først ved senere ordningsarbejder er udskilt og indordnet i denne samling. Oplysningen om at embedsansøgningerne 1720-1729 er blevet kasseret, bekræftes af tallene, og vi ser ligeledes bekræftelse på oplysningen om, at man førte kassationen videre frem. Om den som angivet virkelig går frem til 1770 kan man naturligvis ikke uddrage af den kendsgerning, at 1730 er kasseret. Før 1720 rammer kassationerne i flæng nemlig i årene 1700, 1710 og 1712-16. Hvorledes de to andre grupper skal forstås, er straks vanskeligere. Skal de høje tal i gruppe I forstås således, at her er alle ansøgningerne bevaret, mens der i gruppe II kun er bevaret ansøgninger fra de personer, der blev ansat? Eller er der bevaret ansøgninger fra for eksempel en eller to måneder, som på grund af uorden i arkivet er undsluppet kassationen? Eller kan det være ansøgninger til bestemte stillinger, som bevidst er bevaret? Eller kan ansøgere, hvis navn begynder med et bestemt bogstav være bevaret?

For den der skal have rede på dette, er det alfabetiske ordningssystem en særdeles besværlig hindring, og det er bittert, fordi den omstændelige omlægning i alfabetisk rækkefølge netop er gennemført for at lette benytteren adgangen til arkivalierne.

Ansøgningerne har oprindeligt været ordnet således, at de lå som bilag til den indstilling, som Rentekammerkollegiet tilstillede kongen, når en ledig stilling skulle besættes. I indstillingen refererede kollegiet de indkomne ansøgninger, og ansøgningerne vedlagdes, nummereret i den rækkefølge, hvori de anførtes i indstillingen.⁴⁾ Efter at kongen havde resolveret, hvem der skulle have stillingen, blev indstillingen sammen med Rentekammerets øvrige indstillinger, hvorpå der var faldet kongelig resolution, ved årets udgang indbundet til protokoller kaldet referat- og resolutionsprotokoller. På et eller andet tidspunkt derefter har man sandsynligvis udskilt ansøgningerne i en særlig række, eftersom Rentekammeret senere indstillede ansøgningerne til kassation. Noget man næppe ville gøre, hvis ansøgningerne skulle udskilles blandt alle mulige andre bilag til resolutionsprotokollerne. Men selv om de udgjorde en særskilt saggruppe, bibeholdtes de rimeligvis i indstillingsordenen. At de har været henlagt årgangsvis og ikke har været indordnet i en lang alfabetisk række ses af kassationsbestemmelserne, der gælder bestemte årrækker, og af selve kassationerne, der før 1719 rammer enkelte år.

En bibeholdelse af den oprindelige indstillingsorden ville have betydet, at man umiddelbart kunne se, om bilagene til en indstilling var bevaret, og man ville have kunnet se, efter hvilket mønster – eller mangel på mønster – bilagene var blevet bevaret. At finde frem til dette mønster med den nuværende alfabetiske orden indebærer et arbejde, som er så omstændeligt, at det i praksis ikke vil blive udført. Det vil nemlig betyde, at man skulle udtrække alle 1.242 ansøgninger fra de 34 alfabetisk ordnede pakker og lægge dem om i den oprindelige orden. Som det er nu, må man i stedet forsøge sig med forskellige genveje.

Man kan for eksempel sammenholde antallet af bevarede ansøgninger med antallet af ansøgninger, der refereres i Rentekammerets resolutionsprotokoller. Som led i mit studium af udnævnelserne under Frederik IV har jeg tidligere fra resolutionsprotokollerne udskrevet oplysninger om alle stillingsbesættelser i perioden 1699-1730, og på dette grundlag kan det årlige antal forholdsvis let opgøres. Disse tal er anført i bilag 1, kolonne 2. Opgørelsen dækker ikke 1699-1705, fordi kollegiet først fra 1706 foretog samlet referat af ansøgerne til de enkelte stillinger. Tidligere anførtes ansøgningerne i den rækkefølge, hvori de indkom spredt mellem alle andre henvendelser til kongen. Disse spredte ansøgninger har jeg ikke noteret. Det må understreges, at mine tal for refererede ansøgninger er minimumstal. Først og fremmest fordi jeg til mit studieformål ikke har udskrevet oplysninger om besættelse af stillinger ved hoffet, og de er derfor ikke medtaget i optællingen, mens de originale ansøgninger rimeligvis også omfatter hofstillingerne. Dernæst fordi der hvert år var stillinger, der blev besat af kongen, uden at kollegiet nåede at referere ansøgningerne og foretage indstilling. Men også til disse stillinger må der være indløbet ansøgninger. Og endelig indløb til stadighed ansøgninger om embeder, der ikke var ledige, eller forslag om oprettelse af nye stillinger. Ansøgningerne blev næsten altid afslået, og er ikke medtaget i min opgørelse. Der må følgelig have været betydeligt flere ansøgninger end her optalt.

Dertil kommer usikkerheden ved at fordele ansøgninger på årsbasis, fordi der til embedsbesættelser i første kvartal af et år må være indkommet en del ansøgninger året før. Et vist – ukendt – antal ansøgninger, som i min opgørelse er optalt i det år, hvor stillingen besattes, skal i virkeligheden flyttes til året før, fordi opgørelsen over de originale ansøgninger er baseret på ansøgningernes datering. Det bliver tallet ikke mindre af, men årsfordelingen bliver mere usikker.

Det fremgår af opgørelsen, at det årlige antal refererede ansøgninger varierer ganske meget med 73 i 1718 til 451 i 1729 som yderpunkterne, men i de fleste år ligger tallet mellem 200 og 300. Ser man på forholdet mellem bevarede og refererede ansøgninger er det som venteligt sådan, at det er gruppe I med det store antal ansøgninger, der er nærmest totalbevaringen. I 1706 når antallet for bevarede ansøgninger tæt op mod minimumsantallet af refererede ansøgninger, og i 1707 når tallet op over. I 1711 er tallet oppe på over halvdel, men ellers ligger det betydeligt lavere. Værd at notere er det, at det lave tal på 36 bevarede ansøgninger fra gruppe II, som stammer fra 1718, udgør næsten halvdel af de refererede ansøgninger. Opgørelsen viser, at der bortset måske fra 1707 ikke er tale om totalbevaring, og den viser desuden, at bevaringsprocenten er forskellig fra år til år.

En formodning fremsattes tidligere om, at der alene var bevaret ansøgninger fra dem, der blev ansat. En opgørelse heraf i bilag 1, kolonne 3 og 4 viser imidlertid, at denne forklaring ikke er gyldig. I kolonne 3 er angivet, fra hvor mange af de ansatte, der er bevaret embedsansøgninger fra det pågældende år. Opgørelsen er foretaget på grundlag af det alfabetiske kartotek over embedsansøgninger og min oversigt over embedsbesættelser. Ved opgørelsen af i hvilke tilfælde de ansattes ansøgning er bevaret, viste det sig desuden, at der heller ikke er tale om, at bestemte stillingskategorier er bevaret, ligesom der heller ikke er en tidsmæssig fordeling, der kan pege i retning af, at det for eksempel er et kvartals ansøgninger, der er bevaret.

Ansøgningernes alfabetiske fordeling er også blevet undersøgt, men da den er rimeligt jævn, bortfalder teorien om, at ansøgere med bestemte begyndelsesbogstaver skulle være bevaret.

Konklusionen på disse ret tidskrævende undersøgelser er, at bevaringsmønstret stadig ikke er klarlagt. Kun at der fra perioden 1699-1730 er tale om forskellige bevaringsprocenter, og at ansøgningerne ikke udelukkende stammer fra personer, der blev ansatte eller fik afslag, men er en blanding af begge dele. Ligeledes har det vist sig, at der ikke er tale om kassation efter alfabetiske kriterier.

I et forsøg på at komme videre har jeg taget et enkelt år ud til nærmere undersøgelse. 1706 er valgt, fordi det er det år, hvor der er bevaret flest ansøgninger. Som et første led udskrev jeg fra resolutionsprotokollen for hver stillingsbesættelse navnene på ansøgerne og deres løbenummerering inden for kollegiets referat. Derefter var det min plan at afkrydse, fra hvem af ansøgerne, der var bevaret en an-

søgning, men det måtte opgives, fordi mange ansøgere inden for samme år søgte flere stillinger, og af det alfabetiske register fremgår kun, hvilke år de har søgt, og hvor mange gange de har søgt. Dermed afsløredes det også, at nogle af tallene må være for høje i bilag 1, kolonne 4, hvor det opgøres, i hvor mange tilfælde ansøgningen er bevaret fra den person, som blev ansat.

Nået så langt måtte jeg erkende, at det ikke var nogen vej uden om. De originale 146 ansøgninger måtte fremdrages fra de 34 pakker, og på særskilt kort for hver ansøgning noteres ansøgerens navn, dato, det ansøgte embede og Rentekammerets påtegning om referatdato og løbenummer. Derefter kunne kortene om ansøgningerne placeres som bilag til stillingsbesættelserne og bevaringsmønstreret endelig udredes.

Af de 146 ansøgninger gælder de 16 ansøgninger hofstillinger, som ikke er medtaget i undersøgelsen. Desuden er 10 ansøgninger ikke refereret, enten fordi ansøgningerne indkom for sent, eller fordi ansøgerne indsendte flere ansøgninger på samme embede. Tilbage er 120 bevarede ansøgninger, som skal ses mod mit minimumstal på 167 refererede ansøgninger. For at få det nøjagtige tal for refererede ansøgninger gennemgik jeg atter de kongelige resolutioner for 1706,⁵⁾ og fandt yderligere refereret 25 ansøgninger, som imidlertid var blevet afslået. Det vil sige, at ialt 192 embedsansøgninger blev refereret i 1706 og begyndelsen af 1707. De sidste måtte medtages, fordi de baseredes på ansøgninger, der var indgivet i 1706. Herefter kan det opgøres, at der for dette år er kasseret: 72 refererede ansøgninger til civile stillinger + et ukendt antal ansøgninger til hofstillinger + et ukendt antal ikke refererede ansøgninger. Det vil sige, at der er kasseret betydeligt mere end en tredjedel af de ansøgninger, der indkom i 1706.

Efter hvilke kriterier denne kassation har fundet sted, er det ikke muligt at se. Kassationerne er ikke samlet over en bestemt periode, men forekommer spredt. De gælder ikke bestemte stillingskategorier, og der er heller ikke noget system med hensyn til, at ansattes ansøgning er bevaret. Ud af de 21 positive stillingsbesættelser er ansattes ansøgning bevaret i 11 tilfælde, og i 10 er den ikke. Til 3 stillinger, hvor der var mange ansøgere, er alle ansøgninger bevaret. Det gælder amtsforvalter på Låland med 26 ansøgninger, visitør i Rørvig med 18 ansøgninger og proviantforvalter på Christiansø med 14 ansøgninger. Men i andre tilfælde er der bevaret 13 ud af 15 refererede ansøgninger, 6 ud af 12, 4 ud af 11, 2 ud af 20, 1 ud af 11 og 0 ud af

12. Konklusionen er, at kassationerne i 1706 er foretaget på en fuldstændig tilfældig måde. Den triste pointe er imidlertid, at man ikke med sikkerhed kan konkludere, at det også har været tilfældet for de øvrige delvis bevarede år under Frederik IV, og med hensyn til de øvrige år i perioden 1660-1848 kan man slet intet vide. Det eneste man kan uddrage af undersøgelsen er, at enhver forsker, der kommer med et formål, som rækker ud over dette ene: hvor mange originale embedsansøgninger er der bevaret fra en bestemt person, må gennemføre sine egne møjsommelige undersøgelser.

En håndsrækning med hensyn til ansøgningernes fordeling på år for hele perioden 1660-1848 skal dog ydes her, idet der i bilag 2 er foretaget en opgørelse over, hvor mange ansøgninger der er bevaret for hvert år. For perioden 1660-1730 er der angivet det nøjagtige antal, for perioden derefter er der alene foretaget en sammentælling af ansøgningerne for hver 10. person i navneregistret. Altså en statistik baseret på et 10% udvalg af ansøgerne. Da der er tale om ret små tal, må man regne med så stor usikkerhed, at opgørelsen ikke kan sige særlig meget. Årgange, hvor ingen ansøgere er anført, må på det nærmeste være totalkasseret. Hvor det årlige tal er under 10, må årgangen også karakteriseres som stort set kasseret. Året 1826 er med sine 260 bevarede ansøgninger tilsyneladende bedst bevaret. Betyder det, at her er alle ansøgninger bevaret? Svaret er her som før, at kun omstændelige undersøgelser kan vise det.

Det hidtil foretagne er imidlertid kun at karakterisere som nødvendige forundersøgelser forud for den egentlige udnyttelse af kildematerialet. Nemlig en undersøgelse af, hvad der er bevaret, og efter hvilke principper det er bevaret. Og det er egentlig først nu, hvor materialet skal benyttes, at de katastrofale konsekvenser af den alfabetiske ordning for alvor viser sig.

Vil man som jeg sammenholde de originale ansøgninger med kollegiets referater, må det gøres for et større antal stillingsbesættelser igennem Frederik IV's regeringsperiode; men at skabe klarhed over, til hvilke stillinger der er bevaret ansøgninger, kræver at de øvrige delvis bevarede årgange skal gennemgås på samme måde som 1706 er blevet. Det er så stort et arbejde, at det på det nærmeste forbyder sig selv. Og tænker man sig endelig, at også denne undersøgelse blev gennemført, ville fremtagningen af for eksempel 400 ansøgninger spredt i 34 pakker blive en slem belastning for læsesalens ekspedition, for slet ikke at tale om den fortvivlelse det ville forårsage, når for-

skeren på læsesalen begyndte at sortere disse ansøgninger i deres oprindelige orden efter ansøgte embeder. Og denne sortering vil være nødvendig, fordi den enkelte ansøger kun kan vurderes i sammenhæng med de andre ansøgere til samme embede. Disse ulykker er dog for intet at regne imod, hvad der vil ske den dag, en forsker for eksempel vil studere alle ansøgninger fra hvert 10. år igennem hele enevældens. Selv om kildematerialet eksisterer, kan en sådan type forskning ikke gennemføres.

Nået hertil vil nogle nok mene, at det var en omstændelig redegørelse for at vise, at et ordningssystem, der anvendtes for 70 år siden, var uheldigt.⁶⁾ Ordningssystemet stammer trods alt fra den tid, da proveniensprincippet kun delvis var slået igennem. Man var klar over, at arkivalier hørte hjemme under den institution, der havde skabt dem, men man havde endnu ikke fuld forståelse for, at også arkivets oprindelige indre orden skulle bibeholdes. Slige kalamiteter skulle ikke mere kunne ske. Men det er desværre ikke rigtigt. Så sent som for 20 år siden afsluttede Rigsarkivet omlægningen til alfabetisk orden af ansøgninger til gejstlige embeder og til overlærerembeder for perioden 1853-1915.⁷⁾ Og vi kan stadig ud fra de bedste motiver fristes til at forsynde os imod proveniensprincippet om, at arkivets oprindelige orden skal bibeholdes. Som eksempel herpå kan jeg fremdrage mine egne overvejelser vedrørende Invalidedeforsikringsrettens ca. 800.000 invalidepensionssager. Her ville man kunne skabe et effektivt afleverings- og opstillingssystem for de bevaringsværdige 10% ved at omlægge sagerne fra det nuværende system: henlæggelse efter den dato, hvor ansøgning blev indgivet, til henlæggelse efter ansøgerens fødselsdato. Havde jeg ikke gennem mit arbejde med Rentekammerets alfabetisk ordnede embedsansøgninger personligt fået kendskab til konsekvenserne heraf, ville jeg sandsynligvis have foreslået denne omlægning, som ville have været lige så ødelæggende, som den embedsansøgningerne har været udsat for.

NOTER

- 1) Rentekammeret I, Vejledende arkivregistratur XII ved Jens Holmgård, 1964, nr. 13,12-13,45.
- 2) Indledningen til registraturen over Rentekammeret s. XXIV-XXV.
- 3) De 5.000 angiver ikke antallet af bevarede ansøgninger, men antallet af ansøgere, der i mange tilfælde indgav flere ansøgninger. I registret for embedsansøgninger indgivet til Tyske Rentekammer findes ca. 2.300 kort.
- 4) Ved et tilfælde – i forbindelse med omlægninger af journalsystemet i efteråret 1719 – er der fra denne periode bevaret én indstilling med resolution om besættelsen af en stilling, hvor ansøgningerne stadig er vedlagt. Resolutionsprotokol, supplement til 1719.
- 5) Denne gang skete gennemgangen af resolutionsprotokollerne ved hjælp af Nygårds ekstrakter af Rentekammerets kgl. resolutioner, som findes på Rigsarkivets læsesal.
- 6) Omlægningen gennemførtes i perioden 1906-1915. Allerede tidligere må nogle af ansøgningerne dog være udtaget og anbragt i en alfabetisk ordnet gruppe betegnet Personalia. Se Meddelelser fra Rigsarkivet og landsarkiverne 1906-1915, s. 38
- 7) Alfabetiske navneregistre og nærmere redegørelser for arkivaliegrupperne findes i de to registraturer: Kultusministeriet. Ansøgninger om gejstlige embeder 1853-1915, 1960, og Kultusministeriet. Ansøgninger om overlærerembeder m.v. 1853-1915, 1962.

Bilag 1

Rentekammerets bevarede embedsansøgninger 1699-1730

	1. Bevarede ansøgninger	2. Refererede ansøgninger	3. Embeds- besættelser	4. Bevarede ans. fra ansatte
1699	32			
1700	10			3
1701	21			4
1702	55			7
1703	113			6
1704	128			13
1705	97			12
1706	146	167	21	11
1707	137	94	25	16
1708	41	158	35	6
1709	90	221	39	4
1710		203	69	6
1711	131	196	53	5
1712		160	38	6
1713		94	23	
1714	1	239	44	
1715	5	95	30	
1716	3	195	78	
1717	27	172	39	3
1718	36	73	26	2
1719	102	242	45	5
1720	4	182	48	3
1721	6	250	31	1
1722	1	184	31	
1723	3	306	36	1
1724	12	335	31	3
1725	3	375	31	1
1726	2	275	34	2
1727	6	280	43	
1728	9	263	33	1
1729	9	451	48	3
1730	12	208	17	3

Bilag 1.

1. Bevarede ansøgninger optalt efter navneregistret. En del af ansøgningerne fra 1699 og 1700 er ikke egentlige embedsansøgninger, men ansøgninger om konfirmation af Christian V's udnævnelser.
2. Ansøgninger refererede i Rentekammerets resolutionsprotokoller i forbindelse med embedsbesættelser. Som omtalt side 187 er det minimumstal.
3. Embedsbesættelser optalt efter resolutionsprotokoller og bestallingsbøger.
4. Bevarede ansøgninger fra personer, der blev ansat. Som omtalt side 187 må en del af tallene være for høje.

Bilag 2

Rentekammerets bevarede embedsansøgninger 1660-1848

		1700	10	1750		1800	20
		1701	21	1751	20	1801	120
		1702	55	1752	10	1802	50
		1703	113	1753	40	1803	130
		1704	128	1754	20	1804	120
		1705	97	1755	20	1805	100
		1706	146	1756	30	1806	60
		1707	137	1757	30	1807	150
		1708	41	1758		1808	90
		1709	90	1759	40	1809	70
1660	4	1710	0	1760	30	1810	110
1661	12	1711	131	1761	70	1811	100
1662	8	1712		1762		1812	80
1663	2	1713		1763	20	1813	150
1664	6	1714	1	1764	10	1814	90
1665	2	1715	5	1765	50	1815	130
1666		1716	3	1766	100	1816	60
1667		1717	27	1767	100	1817	100
1668		1718	36	1768	80	1818	70
1669	3	1719	102	1769	70	1819	200

1670	9	1720	4	1770	20	1820	130
1671	1	1721	6	1771	20	1821	40
1672		1722	1	1772	40	1822	100
1673		1723	3	1773	70	1823	40
1674	2	1724	12	1774	70	1824	80
1675		1725	3	1775	120	1825	160
1676	20	1726	2	1776	110	1826	260
1677	13	1727	6	1777	130	1827	40
1678	5	1728	9	1778	30	1828	130
1679	2	1729	9	1779	110	1829	50
1680	3	1730	12	1780	40	1830	30
1681	12	1731	30	1781	50	1831	50
1682	5	1732		1782	40	1832	50
1683	3	1733		1783	140	1833	90
1684	3	1734		1784	110	1834	120
1685	2	1735		1785	230	1835	120
1686	1	1736		1786	90	1836	120
1687	2	1737		1787	70	1837	130
1688		1738		1788	160	1838	50
1689	1	1739	10	1789	170	1839	
1690	1	1740		1790	80	1840	190
1691	4	1741	10	1791	60	1841	170
1692	2	1742	20	1792	160	1842	100
1693	9	1743		1793	160	1843	170
1694	7	1744		1794	160	1844	50
1695	7	1745		1795	170	1845	20
1696	12	1746	20	1796	30	1846	
1697	5	1747	30	1797	40	1847	
1698	9	1748	40	1798	60	1848	20
1699	32	1749		1799	50		

Bilag 2.

Opgørelse efter navneregistret over antal bevarede embedsansøgninger fordelt på år. For perioden 1660-1730 er foretaget en sammentælling af alle ansøgere, for den efterfølgende periode er tallene baseret på et 10% 's udsnit af ansøgerne, hvad der bevirker ret stor usikkerhed.

Rigsarkivets ordning af lensarkiver og jordebøger 1610-60¹⁾

af Orla K.O. Damkjer

Under arbejdet med lenenes administration og regnskabspraksis, stødte jeg på en del arkivalier, der ikke var ordnet efter proveniens. For at kunne vurdere deres kildeværdi, var jeg nødt til at kende proveniensen, som jeg derfor måtte gøre til genstand for en nærmere undersøgelse. Det er hovedresultaterne af denne, der fremlægges her.

Som bruger af arkiverne finder man efterhånden ud af, at proveniensordningen har sine krinkelkroge, som det kun er beskåret arkivarerne at finde rundt i. Jeg vil derfor gøre opmærksom på, at mit standpunkt ikke nødvendigvis er arkivteknisk korrekt, men er et brugersynspunkt, bestemt af det, jeg skulle anvende arkivalierne til, nemlig belysning af lenadministrationen og lensregnskaberne.

I det følgende vil jeg behandle lensarkiver og jordebøger. Dermed håber jeg at illustrere de to væsentligste mangler ved den nuværende ordning af arkivalierne: Dels, at arkivalierne fra lensarkiverne er spredt rundt i en række arkivfonde, og dels, at der i Lensregnskaberne ligger en del arkivalier med proveniens udenfor de reviderede regnskaber.

1. Lensarkiverne.

Lensarkiverne er de arkiver, som blev dannet og opbevaret ude på lenene. I missive af 9/7 1593 blev det fastslået, at lensmændene havde pligt til at føre et register over de kongelige missiver, der vedrørte lenet, og at levere såvel brevregistrant som breve videre til deres efterfølgere.²⁾

I inventarierne, der blev udarbejdet ved hvert lensmandsskifte, er der som regel en fortegnelse over de arkivalier, der blev overdraget fra den afgående til den tiltrædende lensmand. Det fremgår af dem, at lensarkiverne, foruden breve og brevregistrant, har indeholdt en række andre arkivalier: tingbøger, jordebøger, skattemandtal m.v.. I det følgende vil vi koncentrere os om to lensarkiver, nemlig Varberg Lensarkiv, som er det eneste, der er udskilt som et lensarkiv, og missiverne til Caspar Markdanner, som hører hjemme i Koldinghus Lensarkiv.

1.1 Varberg Lensarkiv.

Ved freden i Brømsebro i 1645 fik Sverrig ret til at besætte Halland i 30 år. I den forbindelse afleveredes der fra Varberg Lensarkiv nogle jordebøger til svenskerne. Det øvrige lensarkiv endte derimod i Danske Kancelli. Ifølge kvitteringen³⁾ blev der den 2. oktober 1645 til kancelliet afleveret:

- a) 102 komplette tingbøger og »nogle udi løs papir«
- b) 13 knipper med ialt 378 breve skrevet til lensmændene på Varberg Len, fra Anders Bing (lensmand 1572-90) til Henrik Gyldenstjerne (lensmand 1633-36).
- c) et register over kongelige missiver og mandater fra Anders Bings til Henrik Gyldenstjernes tid.

I Varberg Lensarkiv ligger i dag også en del missiver til Iver Krabbe (lensmand 1636-44). Disse er altså afleveret senere – måske da han afregnede for lenet.

Store dele af lensarkivet er gået tabt. Værst er det gået ud over tingbøgerne: tilbage af de 102 tingbøger er 7 plus et brudstykke af en ottende. Brevregistranten er konserveret, men bærer tydelig præg af at have været stærkt beskadiget af fugt – de sidste sider mangler, så den i dag ikke går længere end til 1628. Af breve har jeg i forskellige arkivfonde kunnet finde 200 fra perioden 1572 til 1636, d.v.s. 53% af det antal, der blev afleveret i 1645.

Ved hjælp af arkivsignaturer på brevene, eller på omslag om dem, lader ordningen af brevene i forrige århundrede sig rekonstruere. Som eksempel kan nævnes, at brevregistrantens knippe 6 brev nr. 3 og 9 bærer signaturer, der viser, at de har ligget i Danske Samlinger,⁴⁾ knippe 2 nr. 2 har ligget i Samlinger til dansk Adels Historie⁵⁾ og senere i Topografisk Samling på Papir og knippe 6 nr. 1 og 2 har ligget i samlingen Gamle svenske Jordebøger.⁶⁾ De nævnte samlinger hørte hjemme i Geheimearkivet, og en del af brevene har følgelig været spredt i en række arkivfonde i Geheimearkivet. Andre derimod må have ligget i Danske Kancelli. De er nummererede, og numrene er skrevet med samme hånd, som har skrevet størstedelen af den i 1771 påbegyndte Registratur over Skabsager,⁷⁾ og denne registratur hører netop hjemme i Danske Kancelli. Endelig er ca. 2/3 af brevene uden nogen arkivsignatur. Selvom størstedelen af Varberg Lensarkiv blev afleveret samlet, var det i begyndelsen af det 19. århundrede spredt i en række arkivfonde.

Varberg Lensarkiv udgør i dag sit eget arkivfond, men det er ikke

ensbetydende med, at der ikke andre steder ligger breve, som hører hjemme der. I Jørgen Brahes privatarkiv ligger således 7 breve, og i pakkerne i Danske Kancelli, B 165 ligger 15 breve, som kan findes registreret i brevregistranten. Brevene fra Varberg Lensarkiv er altså ikke i dag ordnet efter deres proveniens.

1.2 *Missiver til Caspar Markdanner.*

Rigsarkivet opbevarer en del originale kongelige åbne breve og missiver til lensmændene – nemlig dels i *afsenderens arkiv*, Danske Kancelli, og dels i lensmændenes privatarkiver. For at afgøre, om brevene stammer fra lensarkiverne, ville det ideelle være, at sammenligne de bevarede breve med inventariernes brevregistranter.⁸⁾ Imidlertid er det meget få len, hvorfra der er bevaret så detaljerede brevregistranter, at en sådan sammenligning kan lade sig gøre. Dertil kommer, at fra de len, hvor der er bevaret flest breve, er brevregistranten enten ikke bevaret, eller også omfatter den ikke de perioder, hvorfra der er bevaret breve.

Fra nogle len er der imidlertid for visse perioder bevaret så mange breve, at der må være foretaget en aflevering af lensarkivet. Dette gælder for eksempel Koldinghus Len, hvorfra der specielt er bevaret mange breve til Caspar Markdanner.

I efter følgende *tabel* er givet en oversigt over de breve, som findes i Danske Kancelli og i Caspar Markdanners privatarkiv. To breve hører til gruppen åbne breve (løbenummer 24 og 28) og to breve er missiver fra dronning Sophie (løbenummer 16 og 20), mens alle de øvrige er missiver, udstedt af kongen eller formynderregeringen. Alle breve har Caspar Markdanner modtaget i sin egenskab af lensmand.

I tabellens *første kolonne* er anført det løbenummer, jeg har givet brevet.

I tabellens *anden kolonne* er anført brevets dato. Brevene er ordnet kronologisk.

I tidens løb er brevene påskrevet numre eller andre betegnelser, som kan give oplysninger om, hvordan de har været ordnet. I tabellens *tredie kolonne* er anført de ældste tal. En gennemgang af dem viser, at de kan opfattes som to talrækker, der er flettet ind i hinanden. Jeg har derfor sorteret numrene ud i en a- og en b-række. 15 numre forekommer i begge rækker. Uden for de to rækker falder en diverserække, der omfatter 14 af de 83 breve (17%). Løbenummer 52 er kun fundet i Danske Magazin og medtages derfor ikke i opgørelserne. Selvom numrene for de fire første breve er anført i a-ræk-

ken, kan et eller flere af dem høre til b-rækken. Løbenummer 39 og 42 er begge nummereret 17, hvorfor det ikke kan afgøres, hvilket af dem, der tilhører a- og hvilket diverse-rækken. Derudover er der ingen tvetydigheder med hensyn til, hvilken række brevene tilhører.

Sammenfaldet af den kronologiske ordning med nummereringen i to rækker kan kun betyde, at brevene på et tidspunkt også har været ordnet i to bunker (knipper). Enkelte af brevene fra diverse-rækken kan være bilag til regnskaberne. a- og b-rækken omfatter imidlertid ca. 30 år, og kan derfor ikke være regnskabsbilag. Brevene herfra hører altså ikke hjemme i de reviderede regnskaber.

I inventariet for Koldinghus Len 1617 står der, at Caspar Markdanner til Otte Brahe Pedersen har overleveret de breve »som slottet vedkommer . . . efter underskreven registers lydelse.«. Registreret er ikke bevaret. Udtrykket »som slottet vedkommer« er, snævert tolket, meningsløst – der må være ment lenet, hvilket er det sædvanlige udtryk i inventarierne. Alle de bevarede breve omhandler forhold, som var lenet vedkommende. Der er altså al mulig grund til at tro, at Caspar Markdanner i 1617 har overleveret netop disse breve til Otte Brahe Pedersen, og at de hører hjemme i lensarkivet. Nummereringen i knipper må svare til, hvad der har stået i brevregistranten.

Inventariet for Koldinghus Len 1643 indeholder en brevregistrant omfattende perioden 1629-43. Sandsynligvis har Gunde Lange, der var lensmand i 1627, taget de ældre breve med sig, da han flygtede for de kejserlige tropper, der besatte Jylland. Han har så ikke taget brevene med tilbage, men har afleveret dem i Kancelliet.

Nogle af brevene til Caspar Markdanner blev i 1751 trykt i Danske Magazin.⁹⁾ *Fjerde kolonne* anfører dettes nummerering. Kun 41 breve blev trykt, hvilket formentlig skyldes, at brevene dengang lå forskellige steder. I Caspar Markdanners privatarkiv ligger nemlig et gammelt omslag, hvor der, med en hånd fra det 18. århundrede, er skrevet: »23 missiver af Fr. II, dronning Sophie, Chr. IV så og af Rigens Råd udi hans minoranitet skrevne, som allerunderdanigst synes at kunne give min allernådigste konge og herre nogen fornøjelse at høre«. Ingen af de trykte breve er missiver fra dronning Sophie. Caspar Markdanners breve må altså have ligget tre forskellige steder: ét sted en samling på 23 breve (i omslaget), et andet sted en samling på 41 breve (de trykte), og et tredje sted de resterende 20 breve. I *femte kolonne* er anført de arkivsignaturer, som står på brevene.

13 breve (16%) er uden arkivsignaturer.

Med 1, 2 eller 3 er angivet, om brevet bærer en arkivsignatur, der

viser, at det har ligget i henholdsvis Samlinger til dansk adels Historie, Danske Samlinger eller Topografisk Samling på Papir. I de tre samlinger har ligget henholdsvis 49 breve (59%), 12 breve (14%) og 9 breve (11%).

I det 19. århundrede har brevene altså været fordelt på mindst tre forskellige arkivfonde i Geheimearkivet.

I tabellens *sjette kolonne* er med P eller B 167 angivet, om brevet i dag ligger i Caspar Markdanners privatarkiv eller i Danske Kancelli, B 167. Her ligger henholdsvis 51 breve (61%) og 32 breve (39%).

Tabellens sidste kolonne giver det indtryk, at man før brevene blev fordelt, som de ligger i dag, har haft dem nogenlunde ordnet i kronologisk rækkefølge, men at man derefter tilfældigt har taget en stak og lagt i privatarkivet, så en stak i DK B 167, så atter en stak i privatarkivet og til slut en stak i DK B 167. Derved har man dels fået indordnet en del af brevene i afsenderens arkiv, dels fået etableret et fiktivt privatarkiv. Den nuværende ordning af brevene til Caspar Markdanner har intet at gøre med deres proveniens.

Se skema side 186-87

Bortset fra, at Varberg Lensarkiv er udskilt som et lensarkiv, er arkivhistorien for dette og for brevene til Caspar Markdanner ens. I begge tilfælde er der foregået en samlet aflevering af brevene, og i begge tilfælde er brevsamlingerne derefter splittet op og omfordelt adskillige gange.

At Varberg Lensarkiv er udskilt som et lensarkiv, er en undtagelse. I lensmændenes privatarkiver og i Danske Kancelli ligger der imidlertid så mange originale åbne breve og missiver til lensmændene, at der må være foretaget afleveringer til centraladministrationen af mange lensarkiver.

Missiverne til Caspar Markdanner er formentlig afleveret til Danske Kancelli, fordi dettes arkiv efter fjendens besættelse af Jylland, var et mere sikkert opbevaringssted end lenets arkiv, og er ikke et resultat af kancelliets administrative virksomhed. De hører derfor ikke hjemme i Danske Kancelli. Den nuværende ordning af brevene, hvor nogle er indordnet i afsenderens arkiv, og andre ligger i et fiktivt privatarkiv, er for brugeren af arkivalierne ikke vejledende.

2. *Jordebøger.*

Lensregnskaberne indeholder hovedsagelig regnskaber indsendt til revision i Rentekammeret. Dog ligger der i dem en del arkivalier, der ikke hører hjemme i de reviderede regnskaber. Største partem heraf er jordebøger.

Regnskabsjordebøgerne, d.v.s. de jordebøger, der sammen med det øvrige regnskab årligt blev indsendt til revision i Rentekammeret, hører jo helt klart hjemme i de reviderede regnskaber. I det enkelte tilfælde kan det være vanskeligt eller helt umuligt at fastslå proveniensen for de jordebøger, der ikke er regnskabsjordebøger. Det kan imidlertid som regel lade sig gøre at fastslå en jordebogskategoriens proveniens. En opdeling af jordebøgerne i kategorier er derfor afgørende for behandlingen af proveniensen.

2.1 *Jordebøger indsendt til oplysning for centraladministrationen.*

Centraladministrationen har ved flere lejligheder indkaldt jordebøger, enten fra samtlige len på én gang, eller i særlige tilfælde fra enkelte len.

Ved missive af 30/5 1646 indkaldtes jordebøger over de jordegne bønder fra alle len. Jordebøgerne fra Bornholm ligger i dag i Danske Kancelli¹⁰⁾, de bevarede jordebøger fra de øvrige len derimod i Lensregnskaberne. Ingen af dem tilhører de reviderede regnskaber. Da de kan findes registreret i Registratur over Skabssager¹¹⁾, hører de formentlig hjemme i Danske Kancelli.

Ved missive af 17/1 1651 indkaldtes to jordebøger fra hvert len. Det ene sæt ligger i dag i Danske Kancelli,¹²⁾ det andet i Rentekammeret.¹³⁾ Fra enkelte len ligger jordebøgerne dog i Lensregnskaberne, således fra Pandumgård Len, hvor der ligger to eksemplarer af jordebogen 1651-52, begge med en eskatokol, hvoraf det fremgår, at de er indsendt i henhold til missive af 17/1 1651.

Fra afgiftslenene skulle der normalt ikke indsendes regnskabsjordebøger over det egentlige lensgods, der var på afgift, men nok over stiftsgodset, som normalt var på regnskab. Alligevel kan man i Lensregnskaberne finde en del jordebøger over det egentlige lensgods fra afgiftslenene. En del af dem hører da heller ikke hjemme i Lensregnskaberne, men i Rentekammeret. Jordebogen 1613-14 fra Holbæk Len bærer på forsiden et notat om, at den er indleveret i Rentekammeret den 9. november 1614. Tilsvarende oplyser jordebogen 1636 fra Bøvling Len på forsiden, at den er indleveret til efterretning i Rentekammeret.

Breve til Caspar Markdanner

Løbe nummer	Dato		Ældste nummer			DM nummer	Sig- natur	Nuv. plac.
			a	b	div.			
1	1580	20/8	1				1	P
2	1585	20/8	2				1	P
3		8/10	3			1	1	P
4	1586	11/1	4			2	1	P
5		1/3				3	1	P
6		31/7		11			1	P
7		7/11		12		4	1	P
8	1587	14/5			67			P
9		10/7		14			3	P
10		15/7	5			5	1	P
11		17/10	6			6	1	P
12	1588	25/1		15		7	1	P
13		26/1	7				1	P
14		29/1	8				1	P
15		17/3	9				1	P
16		7/8	10				1	P
17	1589	19/6		16		8	1	P
18		18/9		17				P
19		20/9	12			9	1	P
20		26/10		18			1	P
21	1590	11/1		19				P
22		3/3		20				P
23		24/3		21		10	1	P
24		16/4		22				P
25		10/12		23		11	1	P
26		21/12		24		12	1	P
27	1592	26/1		25		13	1	P
28		26/1		26				P
29		15/2		28			3	P
30		19/2		29		14	1	P
31		20/5	13				2	P
32		10/6		30		15	1	P
33		19/6		31		16	1	P
34		1/7	14			17	1	P
35		7/7		32		18	1	P
36		21/8	15			19	1	P
37		31/8	16			20	1	P
38	1593	13/1		35		21	1	B 167
39		18/4	17					B 167
40		31/8			15		3	B 167

41	1593	31/8		36		3	B 167
42		13/9			17	3	B 167
43		19/10	18			3	B 167
44		21/11			56		B 167
45	1594	28/2		37	22	1	B 167
46		2/3		38		3	B 167
47		13/6			29	1	B 167
48		3/7			202		B 167
49	1595	17/5	19			2	B 167
50	1596	27/2	20			2	B 167
51		30/4	21			23	B 167
52		2/5				24	
53		28/5		39		2	B 167
54		5/6		40		2	B 167
55		10/6		41	25	1	B 167
56		24/7		42		2	B 167
57		3/10		43		2	B 167
58		1/12			- 26	1	P
59	1597	12/4		46	27	1	P
60	1598	28/3	22			2	B 167
61	1600	9/7		49		2	B 167
62	1601	29/11			-		P
63	1602	16/4	24			28	1 P
64		12/5	25			29	1 P
65		20/8		51		30	1 P
66		1/12			-	31	1 P
67	1603	8/5		53		32	1 P
68		9/5		54		33	1 P
69		30/6	26			34	1 P
70	1604	2/1		55		3	P
71	1605	9/3	27			35	1 P
72	1607	29/11		56		3	B 167
73		11/2		57		36	1 B 167
74	1608	16/2		58		37	1 B 167
75		25/8		60		2	B 167
76	1609	2/3	28			3	B 167
77		16/5		61		2	B 167
78		21/5			280		B 167
79		15/8			281		B 167
80	1610	13/8	29			38	1 B 167
81		28/9		62		39	1 B 167
82	1612	12/9			27	40	1 P
83		15/10		63		41	1 P
84	1616	7/4			-		B 167

Fra Hagenskov Len findes en jordebog 1605-06, som foruden stiftsgodset også indeholder det egentlige lensgods, der var bortforle-
net som pantelen. I antegnelserne 1605-06 står: »Jordebogen skal
konfereres, efterdi at lenet nu langsommelig tid haver været forpan-
tet og nu først skal på afgift.« Ændringer i forleningsbetingelserne
kan altså give anledning til, at der må indsendes en jordebog til Ren-
tekammeret.

Uden på jordebogen 1650 fra Mariager Klosters Len står: »Denne
jordebog er af velbyrdige Mogens Arenfeld indleveret udi Rentekam-
meret den 15. oktober 1650, hvorefter overslag er gjort på hvis han
deraf på 1/3 part haver udlovat.« Jordebøger fra afgiftslenene kan
altså være indsendt til Rentekammeret for at lensmændene kunne
blive sat i skat.¹⁴⁾

2.2 *Kommissariejordebøger.*

I ekstraordinære situationer kunne der blive udnævnt kommissarier,
som i samarbejde med lensmændene skulle undersøge forholdene på
et eller flere len, udarbejde nye jordebøger eller give bønderne afslag
i landgilden.

Kommissariejordebøgerne kan oftest kendes på, at de er under-
skrevet af kommissarierne,¹⁵⁾ og på at de ikke indeholder revisions-
anmærkninger. Kommissariejordebøgerne skulle normalt indsendes i
ét eksemplar til centraladministrationen.

Ved missive af 3/8 1624 blev der udnævnt kommissarier, der skul-
le undersøge, hvad kronbønderne kunne betale i avlingspenge. Af
disse kommissariejordebøger er dem fra de skånske len ikke blevet
indsendt til kancelliet, men er blevet liggende ude på lenene.¹⁶⁾ For-
mentlig gælder noget tilsvarende for jordebøgerne fra Sjælland og
Fyn, for i dag er der kun bevaret kommissariejordebøger fra de jyske
len. De fleste af disse ligger i Danske Kancelli,¹⁷⁾ men enkelte kan
ligge Lensregnskaberne.¹⁸⁾

Ved missive af 28/5 1637 blev der udnævnt kommissarier, som
skulle udarbejde nye jordebøger for en række nørrejyske len. De be-
svarende kommissariejordebøger ligger i Lensregnskaberne.²⁰⁾

Hver gang fjentlige tropper havde haft et område besat, blev der
udarbejdet særlige kommissariejordebøger. Disse anfører dels bøn-
dernes normale landgilde, dels udfor den enkelte gård, hvad der skal
afkortes i landgilden. Kommissariejordebøger af denne type vil jeg
kalde *afkortningsjordebøger*.

Afkortningsjordebøgerne blev normalt udarbejdet ved, at der blev

indkaldt tingsvidner om bøndernes tilstand. På basis heraf traf kommissarierne i samarbejde med lensmanden beslutning om afkortningens omfang. De originale afkortningsjordebøger blev sammen med tingsvidnerne indsendt til centraladministrationen. En kopi af afkortningsjordebogen blev sammen med det øvrige regnskab indsendt til revision i Rentekammeret som regnskabsjordebog. Revisionen kontrollerede regnskabsjordebogen af mod afkortningsjordebogen, men afkortningsjordebogen selv kunne ifølge sagens natur ikke revideres. Den hører ikke hjemme i de reviderede regnskaber, men hører, sammen med tingsvidnerne, der er bilag til den, hjemme i andre dele af centraladministrationens arkiv.

Afkortningsjordebøger for de af fjenderne besatte områder blev udarbejdet i 1629-30, 1645-46, 1646 og 1660-61.

Afkortningsjordebøgerne 1629-30 ligger i dag i Lensregnskaberne. Eventuelle tingsvidner er gået tabt. Afkortningsjordebøgerne 1645-46 og 1646 ligger i Lensregnskaberne, mens de dertil hørende tingsvidner og kommissariernes erklæringer ligger i Danske Kancelli.²¹⁾ For 1660-61 ligger afkortningsjordebøger og tingsvidner for de fleste len i Rentekammeret,²²⁾ men for nogle len ligger både afkortningsjordebog og tingsvidner i Lensregnskaberne.²³⁾

Mens de ovenfor nævnte kommissariejordebøger er udarbejdet samtidig for et større område, kan der i specielle situationer blive udarbejdet en kommissariejordebog for et enkelt len. Det er for eksempel tilfældet med jordebogen 1642 fra Kalundborg Len. Kommissarierne blev udnævnt ved missive af 13/4 1641 for at rette fejl i penge-landgilden.²⁴⁾

2.3 Jordebøger der hører hjemme i lensarkiverne.

I pakkerne med Lensregnskaber ligger flere arkivalier, som hører hjemme i lensarkiverne. Til denne gruppe hører inventariumsjordebøger, andre jordebøger og forarbejder til kommissariejordebøger.

Inventariumsjordebøgerne blev udarbejdet ved lensmandsskifter, og overdraget fra den afgående til den tiltrædende lensmand. De var lenenes juridisk gyldige jordebøger, der dokumenterede krongodsets omfang og den enkelte bondes pligtige landgilde. De kan kendes på, at der enten forrest eller bagest i dem står en overdragelsesakt. Hovedparten af de bevarede inventariumsjordebøger ligger i dag i Lensregnskaberne.²⁵⁾

Jordebogen 1626-27 fra Åstrup Len hører sandsynligvis hjemme i lensarkivet. Bag på jordebogen 1624-25 fra samme len står nemlig:

»Dette er den sidste jordebog fra Åstrup Len, som nu findes på registerkammeret. Actum Hafnia den 18. marts Anno 1630. Jens Christensen.« I 1630 har jordebogen 1626-27 altså ikke befundet sig på Rentekammeret. Den er da heller ikke forsynet med revisionsanmærkninger eller andet, der kunne vise, at den var blevet revideret, så den må antages at høre til i lensarkivet.

Fra Dalum Kloster er bevaret dels en jordebog, mærket Litra A, hvilket viser, at den er bilag til regnskabet 1639-40, dels en jordebog 1639-40, som er uden bilagsbetegnelse eller revisionsanmærkninger. Derimod indeholder den i margin diverse tilføjelser, såsom »er en enke i gården, kirkeværge, er varfoged« og så videre. Marginnoterne har kun haft interesse for lensadministrationen, og jordebogen må derfor antages at høre hjemme i lensarkivet.

I pakkerne med jordebøger fra Åkær Len ligger en jordebog uden årstal. Den er underskrevet af Erik Rosenkrands og Kield Krag. Jordebogen er af Rigsarkivet dateret til ca. 1651, hvilket ikke kan anfægtes, da fæsternes navne stemmer overens med regnskabsjordebogen 1650-51. I margin er noteret oplysninger om bøndernes udsæd, og hvad hver enkelt bonde kan give i landgilde, altså oplysninger svarende til dem, der står i en stor del af afkortningsjordebøgerne. Jordebogen må derfor antages at være et forarbejde til det afkortningsregister 1652 fra Åkær Len, som er underskrevet af Erik Rosenkrands og Henrik Thott (men ikke Kield Krag).²⁶⁾

I pakkerne med jordebøger fra Skanderborg Len ligger også en jordebog uden årstal, men af fuldstændig samme karakter som jordebogen fra Åkær Len og ligeledes underskrevet af Erik Rosenkrands og Kield Krag. Denne jordebog må ligeledes antages at være et forarbejde til en afkortningsjordebog eller et afkortningsregister.²⁷⁾ I følge Rigsarkivets seddelregistratur skulle jordebogen være fra 1624, men med tilføjelser frem til 1660. Dateringen til 1624 beror på en misforståelse af en reference om ændring i landgilden, der står på første side. Sammenligning af fæsternavne med andre jordebøger kan ikke bekræfte dateringen til 1624, men giver en datering til ca. 1650. At der er tilføjelser frem til 1660, er korrekt, idet der f. 123 a findes en tilføjelse dateret 15/12 1660. Mellem marginnoterne står en række notater om ydelser og restancer på indskrivningspenge. Indskrivningspenge er den afgift, en karl betaler skriveren, når han fæster en gård, og oplysninger herom har kun haft interesse for lenets skriver. Det, der oprindeligt var et forarbejde til en afkortningsjordebog, *har*

altså ligget i lensarkivet for så senere at blive anvendt som et oppebørselsregister for indskrivningspenge.

Det er nærliggende at antage, at ligesom forarbejdet til en afkortningsjordebog for Skanderborg Len hører også det tilsvarende forarbejde fra Åkær Len hjemme i lensarkivet.

2.4 Oppebørselsregistre.

Oppebørselsregistre hører hverken hjemme i de reviderede regnskaber eller i lenarkiverne, men har været en del af de ikke-reviderede regnskaber, som lensskriveren førte, og som tilhørte ham. At der overhovedet er bevaret oppebørselsregistre, kan kun forklares ved, at privatarkiv og lensarkiv ikke har været holdt skarpt adskilt. Et oplagt eksempel på sammenblanding af disse arkiver har vi i det ovenfor nævnte forarbejde til en afkortningsjordebog fra Skanderborg Len, som skriveren senere anvender til oppebørselsregister.

Fra Bøvling Len er bevaret en jordebog 1632-33. Den omfatter kun to af de seks herreder, der hørte under lenet, men for de to herreder er medtaget både det egentlige lensgods, som var på afgift, og stiftsgodset, som var på regnskab. Ud for størstedelen af de enkelte landgildepersiller står der »yt« (ydet), hvilket viser, at jordebogen er et oppebørselsregister.

2.5 Jordebøger hvis proveniens ikke er fundet.

En del jordebøger, specielt fra afgiftslenene, har hverken i titel, i marginnoter eller på anden måde tilstrækkelige oplysninger til, at man kan placere dem ind i nogen af de ovennævnte kategorier, ligesom proveniensen for dem heller ikke individuelt lader sig finde. De må placeres i kategorien: ukarakteriserede jordebøger, hvis proveniens ikke er fundet.

Af ovenstående gennemgang fremgår det, at Lensregnskaberne indeholder en række jordebøger, der ikke hører hjemme i de reviderede regnskaber, men hører hjemme i centraladministrationen, lensarkiverne eller de ikke-reviderede regnskaber.

Den nuværende ordning af arkivalierne fra det 17. århundredes første halvdel er et resultat af flere generationer af arkivarers forsøg på at etablere en proveniensordning. Ordningen indeholder adskillige inkonsekvenser og fejlplaceringer. Da arkivalierne siden det 17. århundrede har været omordnet flere gange, vil selv den mest konsekvente og gennemtænkte ordning imidlertid være en rekonstruktion

med de usikkerhedsmomenter, en rekonstruktion altid vil indebære. Ved problemstillinger, hvor arkivaliernes proveniens har betydning for vurderingen af deres kildeværdi, må historikeren derfor altid gøre proveniensen til genstand for en særlig undersøgelse.

NOTER

- 1) Artiklen er et uddrag af Orla K.O. Damkjer: Indføring i Lensregnskaberne. Besvarelse af Århus Universitets Priopgave 1978, s. 98-160. Artiklen er muliggjort ved et stipendium fra Landbohøistorisk Selskab, som jeg hermed takker.
- 2) CCD, bd. 2, s. 647-9.
- 3) Lensregnskaber, Varberg Len, pk. 109, læg 20.
- 4) Registratur 78.
- 5) Registratur 116.
- 6) Registratur 52.
- 7) Arkivvæsenets Arkiv, I, 3.
- 8) Som eksempel kan nævnes, at missiverne af 4/7 1622 og 3/1 1623, som ligger i Oluf Parsbergs privatarkiv, er registreret i og nummereret i overensstemmelse med inventariet 1624 fra Ørum Len.
- 9) Danske Magazin, 1. rk., bd. 5, s. 111-28 og 151-60.
- 10) DK, B 113
- 11) Således jordebøgerne fra Kalø og Dronningborg Len, der er registrerede i Registratur over Skabssager, s. 973, skab 9, pk. 134.
- 12) DK, B 120
- 13) DK, B 187
- 14) jvf. CCD, bd. 5, s. 637-9.

- 15) NB: Ofte findes underskrifterne ikke på jordebogens sidst beskrevne side, men følger efter det egentlige lensgodt, og før stiftens indkomst!!
- 16) Danske Magazin, 3. rk., bd. 5, s. 242-52.
- 17) DK, B 105
- 18) Således kommissariejordebogen fra Åkær Len.
- 19) Kancelliets Brevbøger, 1637-39, s. 179.
- 20) For eksempel kommissariejordebøgerne for Ålborghus Len 1638, Dronningborg Len 1638, Skanderborg Len 1637 og Åkær Len 1637.
- 21) DK, B 112 og 114
- 22) Rtk. 214.7-11
- 23) For eksempel Silkeborg Len og Skivehus Len.
- 24) Kancelliets Brevbøger, 1640-41, s. 438.
- 25) Således inventariumsjordebøgerne fra Tryggevælde Len og Højstrupgård Len 1619-20, 1621-22 og 1631-32, Skanderborg Len 1646 og 1649-50, Åkær Len 1649-50 samt Rugård Len 1628 og 1649.
- 26) Afkortningsregisteret ligger som bilag til Åkær Lens regnskab 1651-52, men er bilag Litra L til Skanderborg Lens regnskab 1648-49.
- 27) Mens bønderne i Åkær Len fik afkortning efter kommissariernes afkortningsregister (jvf. missive af 16/7 1651, Jyske Tegnelser, 12, f. 366a-367a) fik bønderne i Skanderborg Len en samlet afkortning på 2000 rdlr. (missive af 28/7 1651, Jyske Tegnelser, 12, f. 371b-372a). Der er formentlig ikke aflagt regnskab for pengenes fordeling på de enkelte bønder.
Afkortningerne i Skanderborg og Åkær Len er kun en del af en større og ret enestående sag, hvor bønderne i alle Oluf Parsbergs len fik en afkortning i landgilden.

Anmeldelser

*Per Maurseth, Sentraladministrationens historie,
Bind 1, 1814-1844, Universitetsforlaget Oslo 1979.*

At udsende en centraladministrationens historie er en bedrift, som nok kan vække opsigt og misundelse blandt historikere og arkivarer i det øvrige Norden. Det er ved at ske i Norge, hvor man i 1964 ville markere 150-året for grundlæggelsen af landets egen centralforvaltning i 1814. At man har kunnet begynde skildringen med begivenhederne i 1813-14 gør naturligvis på een måde opgaven overskuelig. Til gengæld vil man skildre den 150-årige udvikling i et værk på ikke mindre end fem bind. Tre af dem er udgivet, dækkende tiden 1814-84 (bd. I-II) og 1914-40 (bd. IV). Initiativet til værket blev oprindeligt taget af Departementenes Juristforening, som i 1958 udnævnte en redaktionskomité bestående af Torstein Eckhoff, Jens Arup Seip og Ingeborg Wilberg. Til værkets udarbejdelse og trykning har Norges almenvitenskapelige forskningsråd ydet betydelige bidrag.

Det første bind, som skal omtales her og som skildrer tiden 1814-44, er skrevet af universitetslektor Per Maurseth, Oslo.

Maurseths skildring af den norske centraladministrations første tre årtier må naturligt nok tage sit udgangspunkt i det dansk-norske fællesmonarkis centralforvaltning. Udfra en udmærket skildring heraf redegøres der for den selvstændige norske forvaltnings grundlæggelse. Problemstillingen er brud/kontinuitet, og forf. betoner stærkt kontinuiteten bagud til det centralistiske enevældemonarkis bureaukratiske tradition. Oprettelsen af centrale, norske forvaltningsorganer tog sin begyndelse under napoleonskrigene i årene efter monarkiets inddragelse i det store europæiske opgør i 1807. Nok havde man i hele enevældetiden haft forvaltningsmyndigheder med hele Norge som embedsområde, men de var under afvikling fra slutningen af det 18. årh. og var i hvert fald til sidst udelukkende underordnede organer med et rent praktisk sigte.

Det var selve den fysiske afspærring fra København, som i 1807 nødvendiggjorde oprettelsen af den norske regeringskommission, som var forløberen for Christian Frederiks regeringsråd i 1814. Ingen af disse var således resultat af opstand mod det kongelige styre i København, men begge forudsætninger for, at en løsrivelse kunne finde sted. I 1809 oprettedes endvidere vicesatholderskabet, som i mod-

sætning til kommissionen forblev intakt, og som Christian Frederik overtog i maj 1813. Han blev den egentlige grundlægger af den norske centraladministration. Den igen forblev næsten urørt af de begivenheder, som bragte statsfællesskabet mellem Danmark og Norge til ophør, førte til den norske grundlovs givelse på Eidsvoll og som endte med Moss-konventionen og den nye union med Sverige. Der blev under grundlovsarbejdet foretaget justeringer, men disse var ikke dybtgående nok til at eliminere de kilder til spænding mellem grundlov og forvaltningssystem, som kom til at præge den norsk-svenske union.

På det plan, hvor disse brydninger fandt sted, behandler forf. tilsyneladende udviklingen suverænt. Skildringen er fuld af perspektivrige betragtninger, iklædt tankevækkende formuleringer. Ligeledes er departementsordningen detaljeret skildret. Opdeling og ressort er der nøje redegjort for, ligesom problemet kollegial- kontra ministerialsystem er behandlet. Dette sidste fik en løsning, som indebar at ministerialsystemet besejrede kollegialsystemet i de enkelte forvaltningsgrene, medens man på det overordnede plan skød det samlede statsråd i forgrunden og udstyrede det med grundlovsfæstede funktioner som kollegium.

Men al dette er fortrinsvis skildret i lyset af tildragelserne på det overordnede, »politiske« plan, hvor Carl Johan udøvede sin kongemagt, og hvor de øvrige regeringsinstitutioner var Stortinget, statsrådet i Christiania under forsæde af statholderen samt statsrådsafdelingen i Stockholm.

Skildringen af disse forhold er naturligvis en lang og spændende historie, men må ud fra et arkivsynspunkt siges at være utilstrækkelig. Forf. kommer ikke langt nok ned i de lag i administrationen, hvor sagerne modtages, behandles og ekspederes, og hvor de for en stor dels vedkommende reelt afgøres. I et kortere afsnit om kontororganisationen (s. 116-46) kredses der om begrebet »kontor«, som ganske rigtigt ikke lader sig definere, heller ikke ud fra et arkivdannelsekriterium. Disse betragtninger er heller ikke videre interessante, men hænger vistnok sammen med forf.s behov for at skelne for skarpt mellem det sagbehandlede kontorniveau og det overordnede niveau, hvor der »beslutes« og »afgøres«. Denne sondring er naturligvis relevant et meget langt stykke vej, men kan også fortegne billedet. Den er nok betinget af forf.s snævre opfattelse og begrebet »administration«. På side 315 hedder det, at »en forvaltningsorganisasjons produkt er avgjørelser«. Hertil er at sige, at »forvaltning« eller »administration«

kan overhovedet ikke defineres positivt og er langt fra altid udtømt i beslutninger. Men yderligere synes forf. at mene, at forvaltning er »afgørelser« på det overordnede, mere »politiske« niveau, og i det lange afsnit om »Den administrative proces« skildres fortrinsvis spillet mellem kongen og statsrådet og spillet mellem statsrådet, dets to afdelinger og departementerne. »Administration er politik« hedder det i indledningen til dette afsnit. Det er det ikke altid. Uden et meget bredt politisk begreb, kan man vel ikke gøre – f.eks – regnskabsførelse og -revision til politik.

Udfra et arkivsynspunkt må administrationshistorie skildre den administrative virksomhed i hele dens udstrækning, og udfra et arkivsynspunkt må det iøvrigt siges, at en sags »afgørelse« aldrig er det eneste interessante ved en sag, undertiden er det endog det mindst interessante.

Morten Westrup

Edgeir Benum: Sentraladministrasjonens historie, bind 2, 1845-1884, 514 sider, Oslo 1979.

I dette 2. bind af den norske centraladministrations historie behandler professor i historie ved universitet i Tromsø, Edgeir Benum perioden 1845-1884. I et særligt afsnit fremlægger Jan Hovden resultaterne af en stor kvantitativ undersøgelse af embedsmændenes rekruttering og karrieremønstre.

Perioden er karakteriseret ved en betydelig kvantitativ vækst; antallet af ansatte i centraladministrationen blev mere end fordoblet. Men det er en kvalitativ forandring, Benum vælger som hovedindfaldsvinkel. I henvend $\frac{2}{3}$ af sin store fremstilling gennemspiller han ud i alle grene af forvaltningen, det tema, han kalder *fagspecialiseringen*. Der er tale om to kronologisk sammenfaldende forandringer. For det første ændredes administrationens struktur, idet et næsten rent departementalt system blev kraftigt modificeret gennem oprettelsen af en »ydre centraladministration« af direktorater og andre faglige styrelser. For det andet skete der en ændring af embedskorpsets sammensætning, idet juristernes monopol på centraladministrative stillinger blev brudt gennem rekruttering af personale med anden uddannelse, læger, pædagoger og navnlig ingeniører. Benum ser de to forandringer som meget snævert forbundne; han opfatter grundlæggende udviklingen som drevet frem af en rivalisering mellem juristerne og de »nye faglige eliter«. Balancepunktet mellem parterne fandt de i »den faglige styrelse«, typisk direktoratet, udenfor og med en vis selvstændighed i forhold til departementet. Benum er naturligvis opmærksom på, at samfundets og navnlig næringslivets udvikling spiller en rolle for centraladministrationens udvikling. Hvor han (s. 55) gør hovedfaktorerne op, nævner han to. Først »faglig begrun- nede krav fra ekspanderende og stadig mer avanserte miljøer av faglig ekspertise«, dernæst »etterspørgslen etter de godene, som kunne tilbys, en etterspørsel som for det meste var begrunnet i næringsaktivitet«.

Jeg tror, man bør regne med en tredje faktor: at de statsråder og embedsmænd, som skulle arbejde med det meget stramme departementale system, efterhånden fandt det upraktisk. Da den senere statsråd J.H.Vogt i 1814 sad i København og på papiret tegnede streger til den norske centraladministrations organisation, kunne den ikke blive simpel og enstrengt nok: »For alting må man ikke tage den danske bestyrelse som mønster«(!) Alle administrationer, direkti-

oner og kommissioner skulle afskaffes. Hvis det endelig skønnedes nødvendigt, kunne man »til at bestyre detaillene ved enkelte fag« vælge »en betjent under vedkommende departements opsigst«. Men i 1838 må Vogt indrømme, at han længe har ønsket sig en overpostdirektør »der med tankerne henvendt på postvæsenet kunne med større kraft arbejde på denne administrationsgrens forbedring end det er muligt for chefen i finansdepartementet«. (1. bind s. 223) Og i 1852 var for Frederik Stang sagen blevet et program: »Hin organisation af postbestyrelsen, i følge hvilken samme er underlagt en særskilt direktør, der ikkun har at forelægge vigtigere sager, i hvilke dog initiativet tilhører ham, til højere afgørelse, ville departementet anse som det hensigtsmæssigste. Overalt hvor det er spørgsmålet om bestyrelsen af et omfattende specialfag, har nemlig en sådan organisation . . . det væsentlige fortrin, at ære og ansvar kommer til helt at hvile der, hvor de naturligen bør at hvile; thi ved befølgelsen af denne grundsætning må menneskelige anliggender antages at blive bedst og sikrest bestyrede«. (s. 101).

Man bør lægge mærke til, at der her ikke tales om særlig fagkundskab, men helt generelt om et princip for centraladministrationens organisation, der kan aflaste departementscheferne for arbejde og ansvar. Ud fra sådanne betragtninger kunne det departementale establishment fremme opbygningen af faglige styrelser – og lade spørgsmålet om særlig fagkyndighed være en ganske anden sag. Omvendt slog man i 1870'erne bak på rent politiske præmisser: da det blev klart, at stortingsoppositionen ville benytte den ydre centraladministration til at svække den indre. (s. 209 f).

Disse bemærkninger må ikke forstås derhen, at jeg er uenig med Benum i, at spørgsmålet om »teknisk« sagskundskabs placering og indflydelse i centraladministrationen er meget væsentligt i den periode, han behandler. Det er det alene af den grund, at det er en side af det større spørgsmål om, hvorledes det norske samfund i samme periode reciperede ny viden og ny teknik.

Indenfor det, Benum kalder »første opmarchområde«: medicin, skole og kirke, har vi dog i det væsentlige at gøre med en meget mere begrænset problemstilling: genvindelse af tabte bastioner. Norge havde nemlig (hvad Benum undlader at gøre opmærksom på) indtil 1815 haft et lægeligt sundhedskollegium og en »oplysningskomitee«, begge var blevet ofre for den enstrengede strukturs princip (jfr. bind 1 s. 78). Ikke desto mindre viser fremstillingen, at stridens parter, læger, pædagoger og gejstlige på den ene side, departementerne

på den anden, i løbet af 1830'erne og 40'erne fik gennemspillet de fleste af de modeller for »fagkundskabs« deltagelse i centraladministration, der bragtes frem i de følgende 40-50 år: *Den »fagkyndige« departementschef* (statsråd), som på det kirkelige område realiseredes med biskop Riddersvolds optagelse i statsrådet 1848, og som siden dukker op i ingeniørers og arkitekters ønskedrømme om et departement for offentlige arbejder, *den »fagkyndige« kontorchef*, der fra lægelig side bragtes i forslag, og som under betegnelsen »ekspeditionschef« siden anvendtes i flere administrative områder, *den »fagkyndige« konsulent*, som var kirke departementes første koncession til de nye faglige eliter, men som hurtigt overhales af *den faglige styrelse*, der – i kollegial form – realiseredes med sundhedskollegiets genoprettelse i 1848, og som i direktoratsformen derefter blev den foretrukne.

Af den fremførte motivering for fagkyndig deltagelse i centraladministrationen fremhæver Benum med rette navnlig det argument, at den ville fremme reformer og initiativer på det pågældende område. (s. 19) I første omgang (1845) svarede kirke departementet (under hvilket alle de problematiserede områder indtil 1846 hørte), at initiativ lå udenfor administrationens opgave, som var at forvalte i overensstemmelse med love og bestemmelser. Men i 1848 sprang det nye indre departement på vognen og fik oprettet et sundhedskollegium bl.a. med den motivering, at man derved placerede fagfolk i en position, hvorfra de kunne »følge den hele administration med den opmærksomhed, at initiativet til gavnlige forføjninger fra dem kunne ventes at udgå«. (s. 26) Der var sket et nybrud. For med den faglige særinteresses inkorporering i centraladministrationen som initiativtagende element var en stærk, selvstændigt virkende kraft til den offentlige administrations vækst sat i bevægelse.

På dansk grund drejede den tilsvarende debat i 1840'erne sig om en særlig bestyrelse for kirke- og skolevæsen (et sundhedskollegium havde vi jo i forvejen). Med H.N.Clausens ord i 1841 var målet at skabe en styrelse, der var i stand til »at fremkalde og nære en friskere stræben, til at agte på tidens åndelige tegn i deres første fremtræden, til at vurdere fremstående ideer og vælge det rette tidspunkt og de rette midler til deres iværksættelse« Danske Kancelli gav ved den lejlighed udtryk for bekymring for at en faglig skolebestyrelse skulle pålægge kommunerne forøgede udgifter. Det er jo navnlig denne virkning af den faglige styrelse, man nu om dage er blevet opmærksom på. I 1844 hævdede Clausen i den videre debat, at jurister var karak-

teriseret ved »skepticisme over for det ideelle« og »lønlig mistro til det åndeliges magt«. A.S.Ørsted replicerede, at gejstliges og pædagogers indflydelse på kirke- og skoleadministration ville tendere mod at true de borgerlige frihedsrettigheder. I 1854 gav han udtryk for samme opfattelse med hensyn til lægers indflydelse på administrationen af sundhedssager. Hvis Ørsted her må siges at forsvare jurister over for ikke-jurister, har vi i det mindste at gøre med et tilfælde, hvor gruppeinteressen forlener sin advokat med profetens klarsyn. (Niels Petersen: Kultusministeriets tilblivelse (Afhandlinger om arkiver, 1964 s. 59-164), samme: Departement eller ikke departement, ARKIV 8. bd., 1980 s. 14). Den største udfordring til den klassiske departementale juristadministration repræsenteredes imidlertid hverken af læger, teologer eller filologer, men af ingeniørerne – svarende til at de kraftigst virkende omformninger af samfundet og dets dannelsesgrundlag udgik fra den naturvidenskabeligt baserede teknologi.

I 1840'erne og 50'erne skabtes i Norge teknisk ledede faglige administrationer indenfor havne-, kanal- og fyrvæsen, jernbane- og telegrafvæsen. Drivkræfterne var her tydeligvis næringslivets behov for nye og forbedrede ydelser. Modstanden mod oprustning af centraladministrationen og mod en stadig mere vidtdreven specialisering i faglige styrelser var svag. Kun på vejvæsenets område sejrede de decentrale kræfter, amterne, som så til gengæld ansatte egne vejingeniører. På lignende måde gik det i Danmark, hvor man i 1867 afsatte det militære ingeniørkorps som central etat for anlæg og vedligeholdelse af hovedveje og erstattede det med en overvejsinspektør med rene tilsynsfunktioner. Sideløbende med denne udvikling førtes i Norge en diskussion om »samordning«. Her gik det norske ingeniørkorps i spidsen med forslag om, at alle offentlige arbejder skulle henlægges under korpset. Den videstgående ambition for de tekniske miljøer knyttede sig til oprettelsen af et eget departement for offentlige arbejder, bemanded med teknikere. Interessant er det, at man i Norge i 1850'erne diskuterede offentlige arbejder som konjunkturregulator og i den forbindelse var inde på tanken om etablering af en fælles arbejderstyrke, der som behov opstod, kunne sættes ind på vejanlæg, jernbanebyggeri, havneanlæg o.s.v.

I 1859 underkastedes sagen en kommissionsbehandling, der bl.a. afslørede kraftige modsætninger mellem ingeniørofficerer og civile ingeniører. Officererne vandt, forsåvidt som ledelsen af alle offentlige arbejder i 1860 henlagdes under ingeniørkorpset, men allerede i 1863 myrdede stortinget ordningen ved bevillingsnægtelse.

I 1879 højste den nystiftede ingeniør- og arkitektforening fanen: kravet om et departement for offentlige arbejder, ledet af »rigtige« teknikere, det ville fornemmelig sige civilingeniører. Sagen vandt fortalere i den politiske opposition, i 1884 kom systemskiftet, Johan Sverdrup dannede regering, i 1885 oprettede han arbejdsdepartementet – og 96% af dets embeder besattes med latinske jurister.

Demarkationslinien holdt. Teknikernes domæne forblev den »ydre centraladministration« af faglige styrelser, hvoraf der i 1884 var 28 (mod 8 i 1845). I Jan Hovdens tabeller kan man se, at antallet af embeder i departementerne i perioden voksede fra 257 til 368, i styrelserne fra 19 til 188 (de egentlige heltidsstillinger fra 8 til 149) (s. 389 f). I departementerne (de militære ikke undtaget) besattes praktisk talt alle stillinger perioden igennem med jurister, i styrelserne kun 22% mod 26% med hærofficerer (overvejende militære ingeniører), 5% med søofficerer, 22% med civilingeniører og resten med andre ikke-jurister (s. 397 f).

Når det kom til stykket foretrak politikerne, både fra Højre og Venstre altså at holde juridisk og teknisk administration adskilt i hver sin sfære. Hvad skyldes det? Benum giver ikke noget egentligt svar på spørgsmålet, men efterlader os nærmest med det indtryk, at kampen mellem jurister og ikke-jurister om magten i centraladministrationen uden ydre indblanding endte med det kompromis, at de fik hver sin.

Jeg tror, man må regne med, at politikerne og den ledende offentlige opinion har haft et mere bevidst og aktivt forhold til sagen end som så. Nok har man indset behovet for teknisk ekspertise til varetagelse af offentlige opgaver, også behov for udnyttelse af nye opfindelser og for effektivitet, men det har ikke ændret ved det grundlæggende behov for *retssikkerhed*. Vi bør ikke overse, at den konstitutionelle statsform for den toneangivende offentlige opinion, næst at sikre kontrol med bevillingerne, skulle sikre borgernes rettigheder og en ensartet, korrekt behandling af dem. Politikerne – og mindst af alle dem, som var statsråder eller håbede at blive det – hverken turde eller kunne slippe den sikkerhed mod at komme i vanskeligheder overfor stortinget eller domstolene, som lå i at de havde et juridisk uddannet embedskorps ved hånden.

Herhjemme forsøgte justitisministeriets departementschef, C.F.Ricard, i 1881 at forklare den danske lægestand, hvorfor den ikke burde tilstræbe et lægeligt bemandet sundhedsdepartement, men var bedre tjent med en faglig styrelse (ARKIV, 8. bd. nr. 1 (1980)). Hans argumentation har tre led. For det første opstiller han teorien

om de to sfærer: »Det er klart nok, at juristen må tage det lægelige stof, som sagen frembyder, ganske på det lægelige elements ord, og det ville selvfølgelig være uberettiget, hvis han ville have en mening herom. Men det er ligeså klart, at når spørgsmålet er enten om at fortolke love – og det er toto die administrationens sag – eller om at indordne det lægelige stof i love og anordninger, at afpasse det efter den øvrige lovgivnings krav og give det form, så er det juristen, der er på sin plads, og det er uberettiget, når lægen her tror sig kaldet til at gøre fyldest«. For det andet fastslår han, at rent faglige (in casu lægelige) spørgsmål skal afgøres på de fagkyndiges ansvar, det er nemlig »et ansvar som vistnok enhver minister med rette vil bede sig fritaget for«. Hvad Ricard her påpeger er, at vi har at gøre med to forskellige fagkyndigheder: den lægelige og den juridiske, som i og for sig kan være lige gode, men som i forhold til forfatningens ansvarlighedsbestemmelser ikke er ligestillede. Hvad der med ministerens ansvar først og fremmest er tilsigtet, er at betrygge retssikkerheden. På denne måde kan man sige, at den administrative struktur, man såvel i Norge som i Danmark valgte til at indpasse den tekniske fagkundskab, afspejler den liberale opfattelse af den konstitutionelle stats opgaver og virkemåde. Først da styringen af samfundets økonomi blev et selvstændigt mål for staten, truedes juristernes monopol i departementerne.

Ricards tredje punkt vedrører konsekvenserne af, at en faglig styrelse udenfor departementet har et selvstændigt ansvar i modsætning til departementet, som kun handler på ministerens ansvar. Han påpeger som »det allervigtigste«, at »et sådant organ vil man kunne give og bør man give adgang og forpligtelse til gennem årlige beretninger, der kommer til at foreligge offentligheden, at gøre rede for, hvad det har foretaget, så det bliver klart, når skylden for hvad der er sket eller ikke sket, skal søges hos medicinalstyrelsen, og når det påhviler ministeren eller andre«. Udtrykkene er forsigtige, men meningen er klar nok. Hvis den faglige styrelseschef ikke kan få ministeren med på øgede bevillinger eller ny lovgivning, kan han – i modsætning til departementschefen – »indanke« sagen for offentligheden ved at redegøre for sit standpunkt i styrelsens årsberetning.

Skildringen af »fagspecialiseringen« af norsk centraladministration er i udpræget grad bogens tyngdepunkt. Motivet er velvalgt, fordi det kan fungere som ordnende princip for en meget stor del af de forandringer, administrationen undergik i perioden. Men det lader sig ikke nægte, at Benums fremstilling ofte virker tung og vanskeligt

overskuelig. Man bliver under læsningen opmærksom på en bestemt konsekvens af det princip som også her i landet er gængs i historisk fremstilling: at følge den enkelte historiske foreteelse fra dens ophavssituation. Fremstillingen kommer derved i høj grad til at handle om det, som aldrig blev til noget; for bagved hver gennemført reform viser sig at ligge talrige mislykkede planer og frustrerede ambitioner. Det er naturligvis en taknemmelig opgave, nu da pionerarbejdet er skrevet, at udtale sig om, hvordan det kunne være gjort. Men jeg vil i sagens interesse ikke tilbageholde den bemærkning, at en administrationshistorie af rimeligt omfang og nogenlunde overskuelighed nok må bygge på et valg mellem *enten* at belyse temaer gennem detailleret analyse af udvalgte eksempler, *eller*, med brutal bortskæren af alle mislykkede planer, at give en systematisk oversigt over hele administrationen, der kan fungere som håndbog.

Udover hovedstykket giver Benum i kortere afsnit fremstillinger af departementernes udvikling, af aflønningsforhold og af »kommissionsvæsenet«. Jeg vil her kun beskæftige mig med det sidste emne, som jo her i landet er genstand for en vis interesse. Benum anvender i dette afsnit en næsten ren statistisk fremgangsmåde. Som udgangspunkt har han tilvejebragt en fuldstændig fortegnelse over kommissioner i perioden (i alt 329) med oplysninger om medlemmer, departementstilhør, initiativ til nedsættelsen m.v. Ved at kombinere disse oplysninger søger han at nå en beskrivelse af kommissionsvæsenets funktion og de forandringer, det undergik. Indledningsvis bestemmer han kommissionernes rolle således: »Funktionelt var det rendyrkningen af udredningsopgaven, som adskilte kommissioner og komiteer fra den faste administration«. (s. 337). Svarende hertil optager han på fortegnelsen kun kommissioner med udredende funktioner. Disse to forudsætninger taget i betragtning virker det ikke overraskende, at han siden kan konkludere, at kommissioner først og fremmest blev taget i anvendelse i »udformningen af mål og midler i den økonomiske og sociale modernisering«, navnlig da han definerer dette sidste begreb så bredt, at det bl.a. omfatter kommunikation, offentlige arbejder, næringsregulering, hjælp til næringsdrift og undervisning (s. 343) Her havde opsplittning på snævrere emnegrupper været på sin plads. Tilsvarende er de statistiske opgørelser over embedsstandens, stortingets og næringslivets repræsentation i kommissionerne næppe meget sigende, når de bygger på helé populationen. Det er jo ikke helt ligegyldigt, om det drejer sig om kommissionen til undersøgelse af arbejderklassens vilkår eller om redningsbådes kon-

struktion (for nu at tage et par eksempler fra det danske indenrigsministerium). Interessant er dog konstateringen af stortingets stigende rolle som initiativtager til kommissionsnedsættelser (fra under 1/5 i 1845-54 til op mod 1/3 i 1875-84). Her spiller tekstafsnittet godt sammen med tabellerne, idet Benum samlet redegør for stortingets kritik af regeringens kommissionspolitik.

Erik Stig Jørgensen

*Tønnesen, Kåre D.: Sentraladministrationens historie
bd. 4, 1914-1940, Universitetsforlaget Oslo 1979.*

Initiativet til udgivelsen af et værk om den norske centraladministrationens historie blev taget i slutningen af 1950'erne. Mere end 20 år efter foreligger nu de første 4 bind. På trods af den lange produktions- og redaktionstid forekommer de af mig læste værker at have et meget ensartet præg. Det anmeldte værk søger ligesom bd. I og II at kombinere den bredt anlagte og detaljerede fremstilling med et studie i en udvalgt, særlig interessant problemstilling. Hvor bd. I lagde vægten på juristmonopolets udvikling og bd. II på de faglige centrale myndigheders opståen og udbredelse, er den bærende synsvinkel i Kåre D. Tønnesens værk effekten af bestræbelser for besparelser og rationalisering i centraladministrationen. Forfatteren følger derfor centraladministrationen vækst op til 1922, dens »kontraktion« i tiden 1922 til 1935 og den fornyede »ekspansion« i tiden efter 1935. Hertil slutter sig en fremstilling af administrationens omformning og de problemer som direktorater og råd, nævn, m.v. rejste.

En bred fremstillingsform kombineret med en tematisk analyse forøger naturligvis læseværdigheden, men kan skabe problemer når bogen skal anvendes til opslag. Omfanget på 214 sider og det emneordnede register over departementerne giver dog bedre søgningsmuligheder end tilfældet er i bd. I og bd. II. Da fremstillingen iøvrigt er disponeret således, at hvert departement stort set behandles for sig i de enkelte afsnit, ville en fyldigere indholdsfortegnelse og flere overskrifter i teksten have været nemt at etablere til glæde for læseren.

Fremstillingen bygger i alt væsentligt på samtidigt trykt materiale og på stort set hele den eksisterende litteratur om emnet. Det angives, at departementsarkiverne kun er benyttet i ringe omfang. Det kunne også være nævnt, at heller ikke erhvervsorganisationers arkiver er inddraget. Da der er tale om et pionerarbejde, må dette valg siges at være forståeligt, omend rammen for fremstillingen og den anvendte forklaringstype gør valget mindre hensigtsmæssigt.

Rammen for fremstillingen er noget bredere end det er tilfældet i bd. I og II, idet centraladministrationens udvikling søges set i sammenhæng med udviklingen i og krav fra andre sektorer i det norske samfund f.eks. Stortinget, erhvervs- og personaleorganisationer og andre interessegrupper.

Forfatteren anvender ikke gerne begreber fra den samfundsvidenskabelige forskning. Han søger i almindelighed ikke mekanismer og

principper, men forklarer snarere makro-hændelser som f.eks. totalvæksten i centraladministrationen i en given periode, som et resultat af en række ofte indbyrdes uafhængige enkeltbeslutninger, af enkeltpersoners pragmatisme etc. Benyttelse af organisations- og institutionsarkivalier er nok nødvendig ved anvendelse af en sådan forklaringsstype. Det er i visse tilfælde vanskeligt at afgøre, om de i værket som begrundelse anførte motiver skal opfattes som selve drivkraften i standpunktsdannelsen hos den implicerede datidige aktør eller om der snarere er tale om en senere plædering for et taget standpunkt.

Bogen indledes med en behandling af 1. verdenskrigs ekstraordinære og ordinære centraladministration. Året 1914 betragtes som skilleår på grund af den øjeblikkelige og omfattende udvidelse af grænserne for statens virkefelt. Det betones, at denne udvidelse lå i forlængelse af en eksisterende udviklingstendens. Administrationen af de nye påtrængende foranstaltninger organiseredes i begyndelsen i krisekommissioner underlagt ordinære ministerier. Mens en sådan organisationsform i Danmark og Sverige holdt sig gennem hele krigen, var det karakteristisk for den norske udvikling, at modsætninger mellem kommissioner og ministerier samt mellem forskellige implicerede interessegrupper i 1916-1917 førte til, at organisationsformen måtte forlades og kriseadministrationen omdannes til ministerier med egen afgørelsesmyndighed og politisk ansvar. Disse omordninger førte dog ikke ro med sig, dels fordi det kunne være vanskeligt at tilgodese modstridende erhvervsinteresser, dels fordi nye presserende opgaver henlagdes til specialorganer under de nye ministerier, hvorefter modsætningen mellem det særlige kriseorgan og ministerium udspilledes pány. Værket må her vække interesse for komparative studier i den administrative udvikling i de nordiske lande under 1. verdenskrig.

Industriforsyningsdepartementet var et resultat af en sådan omdannelse. De forventninger om ubureaukratisk, uformel, hurtig og praktisk forretningsmæssig handling som næringsrepræsentanter havde stillet til departementet blev ikke indløst. Bureaukratiseringen af dette ministerium – hvormed menes omsvøbspræget forvaltning – forklares af forfatteren med særlig henvisning til ministeriets hurtige vækst og vanskelighederne ved besættelsen af alle stillinger med dygtige og egnede folk. Det forekommer tvivlsomt om denne betragtning er tilstrækkelig. Klientministeriekonstruktionen frembød jo i sig selv vanskeligheder af mere systematisk art, således som det også var tilfældet med det i 1916 oprettede Handelsdepartement.

Det er værdifuldt, at forfatteren i så stort omfang søger at belyse erhvervsgrupperes indflydelse både på forvaltningens organisation og på dens virksomhed. I visse tilfælde kan det dog være vanskeligt at afgøre, hvad der skjuler sig bag begrebet næringsinteresser. Som eksempel kan nævnes Udenrigsdepartementets omorganisation i 1922, der betragtes som et resultat af mange års pres fra »næringsinteresser«. Det nævnes endvidere her, at omordningen revaluerede konsulatvæsenet. Indførelsen af en enhedsetat må dog snarere betragtes som en revaluering af diplomattjenesten, idet man under indtryk af forventningerne til efterkrigstidens restrikerede internationale handelssamkvem omvurderede betydningen af det tidlige af handelsstanden så kritiserede diplomatkorps. Dette korps måtte nu varetage opgaver, som tidligere havde kunnet løses af konsulat-tjenesten alene.

Væksten i ministeriernes personale i tiden op til 1922 accentuerede behovet for at få reformeret statens budget- og regnskabssystem samtidig med at der i Stortinget skabtes grobund for krav om besparelser og rationalisering. I kapital 2 og 3 behandles disse emner, idet der lægges særlig vægt på at undersøge dels forholdet mellem øksebevægelsens reduktionsprogram og de faktisk gennemførte indskrænkninger i administrationens omfang, dels arten og omfanget af den gennemførte rationalisering i mellemkrigstidens administration. Det kunne på forhånd ventes, at et sådant udgangspunkt ville medføre en perspektivforskydning, således at størrelsesmæssige variationer fik for stor vægt i fremstillingen. Dette så meget mere som det jo fremgår, at større indskrænkninger var lokaliserede til få områder og ofte foregik ved overflytning af personale fra departementer til direktorater. Selv om en sådan forskydning til en vis grad har fundet sted, er det lykkedes forfatteren, at udnytte udgangspunktets mulighed for at give en bred fremstilling ikke alene af centraladministrationens omfang, men også af udviklingen i omfanget og arten af arbejdsopgaverne.

Ved dannelsen af arbejderpartiregeringen i 1935 blev den aktive krisepolitik dominerende og centraladministrationen gik nu ind i en ny stor ekspansionsperiode, der af forfatteren ses som en følge af samfundsudviklingen, den tekniske og specielt den økonomiske udvikling. Væksten kom til udtryk i et større antal ad hoc-udvalg, permanente råd, nævn m.v. og direktorater, selvom 30'erne ifølge forfatteren ikke kan betragtes som en af de store epoker i direktoratsudviklingen. Til gengæld betones det, at forholdet mellem direktorat

og ministerium hørte til de hæftigst debatterede forvaltningsorganisatoriske emner. Spørgsmålet dukkede regelmæssigt op, når ministerier stilledes over for krav fra nærings- og personaleorganisationers samt politikeres side om omrettelse af et direktorat til overtagelse af ældre forretningsområder og fagetater, som hidtil havde ligget direkte under departementernes kontorer. Nogen ensartet ordning af forholdet mellem direktorat og ministerium blev dog ikke søgt opnået. Fremstillingen rejser indirekte spørgsmålet om, hvilken bredere baggrund og betydning denne gentagne og ofte uklare debat havde samt, om debatten nu også er velegnet til at analysere de faktiske problemer mellem direktorat og ministerium, der tænkes her bl.a. på konsekvenserne af eksistensen af adskilte stillingshierakier.

Råd- og nævnsformen blev i mindre grad genstand for en drøftelse ud fra et »administrationsteknisk synspunkt« end ud fra et politisk, idet den »funktionelle repræsentation« kunne opfattes som en konkurrent til Stortinget.

Bogen afsluttes med en analyse af rekrutteringen af tjenestemænd til ministerierne i perioden og af karrieremønstre. Ansatte i styrelser og direktorater er ikke inddraget i denne undersøgelse, som er foretaget af Jan Hovden.

August Wiemann Eriksen

Harry Christensen (ed.): Danske landkommuner 1842-1970, Fortegnelse over kommuner under dansk landkommunal lovgivning. Med omlægninger og nyere grænseændringer. Viborg 1976.

Danske landkommuner 1842-1970 er en uhyre nyttig publikation for alle, der beskæftiger sig med landkommuner før 1970. Den består af en 14 sider lang indledning og en 100 sider lang fortegnelse over alle landkommuner i perioden, ordnet alfabetisk inden for hver amtsrådsreds, samt et register over sognenavne og kommunenavne, hvori sognenavne ikke indgår. Vil man hurtigt have noget at vide om, hvilke ændringer der i denne periode er sket med et sogns kommunale tilhørsforhold, eller hvilke sogne en kommune omfattede på et givet tidspunkt, er denne publikation simpelthen stedet, hvor man skal søge. Hertil kommer, at publikationen også omfatter mindre ændringer fra 1934, idet der ved mindre ændringer forstås ændringer, der omfatter dele af sogne.

En publikation af denne type må næsten nødvendigvis være behæftet med fejl. Det er derfor værdt at bemærke, at anmelderen, der har brugt *Danske landkommuner 1842-1970* systematisk sammen med sognefortegnelser, ikke har fundet mangler med hensyn til sognes forekomst i den. Hvis man synes, at dette er elementært, tyder det på, at man har en for firkantet opfattelse af, hvad sogne var, og hvor sikkert man kan tale om eksistens eller ikke-eksistens af sogne.

Er det som anmelder svært at anke over indholdet af en bog, kan man naturligvis altid bebrejde forfatteren, at han ikke har skrevet en bog med et andet indhold. Dette må også blive udvejen her. For det første er det egentligt svært at forstå, hvorfor publikationen kun omfatter landkommuner. Hvis man havde udvidet den med to sider, kunne den også have omfattet købstæderne. I den form, der er valgt, optræder købstæderne stort set kun som sammenslutningspartnere i 1966-70. Der havde naturligvis ikke været nogen grund til for købstæderne at gå tilbage til middelalderen. En liste over købstæder efter 1800 med deres indlemmelser af dele af sogne eller hele sogne kunne have gjort det. En anden indvending af samme type er mere principiel. Når denne publikation omfatter tidsrummet 1842-1970, er udgangspunktet dogmet om, at de danske landkommuner opstod i 1842. Dette dogme har den baggrund, at landkommunerne i 1842 fik et styre, hvor ledelsen var valgt af en ret bred kreds af kommunens beboere. Landkommunerne som sådanne var imidlertid opstået alle-

rede i 1803 ved indførelse af fattigkommunerne. Til trods for, at Harry Christensen i publikationen nævner, at de kommuner, som forordningen af 13/8 1841 omtaler, fik samme udstrækning som fattigkommunerne af 1803, drager han ikke den logiske konsekvens heraf. Selv om Harry Christensen således ikke begår den samme fejl, som Harald Jørgensen har begået i Håndbog for danske Lokalhistorikere, hvor der under fattigkommissioner fejlagtigt står, at de i 1803 oprettedes for hvert sogn, synes han således alligevel at hælde til den opfattelse, at fattigkommunerne fra 1803 ikke var rigtige kommuner.

Som en sidste anke over publikationens indhold kan nævnes, at det havde været praktisk for systematiske benyttere af den, hvis den havde været forsynet med et systematisk nummersystem for kommunerne, svarende til det svenske geokod-system for kommunale enheder tilbage i tiden. På denne måde ville man have undgået, hvad der nu er blevet resultatet, nemlig, at vi hver især konstruerer vort eget nummersystem på grundlag af publikationen. Dette medfører, at man ikke umiddelbart maskinelt kan sammenkoble oplysninger om kommuner i forskellige registersystemer opbygget efter denne kommunefortegnelse.

Til aller sidst må man dog huske at glæde sig over, at et landsarkiv her har lavet en publikation omfattende hele landet i stedet for bare at koncentrere sig om sit eget område, som vi er vant til.

Poul Thestrup

*Ellen Nørgaard: Oversigt over materiale til
Esbjerg skolevæsenets historie for årene 1870-1970'erne.
Sydjysk Universitetsforlag, 1979.*

En skolehistoriker, der ikke er arkivar, har skrevet en registratur over skolehistoriske arkivalier. Bogen bliver i det følgende anmeldt af en arkivar, der ikke er skolehistoriker. Ellen Nørgaard blev dr. pæd. på en skolehistorisk afhandling 1977 og er tilknyttet Skolehistorisk Institut på Danmarks Lærerhøjskole. Til disputatsen er benyttet utrykt materiale af betydeligt omfang og E.N. er vant til at arbejde med primære kilder. Den foreliggende fortegnelse er derfor skrevet af en kyndig historiker, der kender vanskelighederne ved at finde vej gennem arkivfunds, hvortil hjælpemidlerne ikke alle er lige gode.

Esbjerg-registraturen er en tematisk tværregistratur i den forstand, at E.N. har søgt i alle de arkiver, hvor der kan findes sager om Esbjergs skolevæsen, således i kommunale arkiver i Esbjerg, landsarkivet i Viborg, Rigsarkivet, Folketingets bibliotek, Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv og Danmarks pædagogiske bibliotek. Som eksempel på andre registreringer med tilsvarende formål kan nævnes »Arkivalier i Landsarkivet for Nørrejylland om Viborg kommune«. (1978), der efter planen skal efterfølges af fortegnelser over arkivalier om Viborg i Rigsarkivet o.a. arkiver. Rigsarkivets skoleregistratur »Fortegnelse over skolehistoriske arkivalier i Rigsarkivet«, 1978, er begrænset til Rigsarkivet, men bygger på en gennemgang af alle arkivfunds, der findes her. Den blev planlagt sammen med lignende fortegnelser fra landsarkiverne, hvoraf fortegnelsen fra Landsarkivet for Sjælland udkom som den første.

E.N. har benyttet forhåndenværende hjælpemidler i sit eftersøgningsarbejde, men er gået det skridt videre at eftersøge specielle Esbjerg-skolesager i de almindelige rækker af protokoller og sager i arkiver fra relevante administrationskontorer. I Rigsarkivet har E.N. brugt ovennævnte skoleregistratur, der forelå i maj 1978, samt senere afleveringsfortegnelser og den nyeste udformning af 2. afdelings generalregistratur. I landsarkivet er benyttet afleveringsfortegnelser og interne arkivlister, i Esbjerg kommunes arkiv og i Byhistoriske samlinger samt i de enkelte skoler er benyttet interne lister, for så vidt sådanne foreligger, ellers har E.N. måttet udarbejde lister over uregistrerede sager.

E.N. har, hvor registreringer foreligger, benyttet deres orden og tekst, og som det er sket i arkivvæsenets registreringer, lagt proveni-

ensprincippet til grund, men hvor kun midlertidige lister eller afleveringsfortegnelser har været til rådighed, er den stramme opstilling i de trykte registraturer ikke overholdt i E.N.s fortegnelse. Derfor er f.eks. afsnittet om amtsarkiver i Landsarkivet i Viborg blevet mindre overskueligt. Man bør ikke skille protokoller fra tilsvarende sager, eller adskille administrative sager, der har samme oprindelse. Nogen uklarhed er også kommet ind i overskrifter og dermed i indholdsfortegnelsen som følge af en lidt upræcis udtryksmåde. Ribe biskops arkiv hedder f.eks. »Biskoppen i Landsarkivet i Viborg«, og E.N. har »Undervisningsministeriet« som hovedoverskrift også for Kultusministeriet. Overskriften »Materialer udenfor Rigsarkivets registratur« er brugt, skønt det bedste for benytteren ville være at sætte disse punkter ind på rette plads i fortegnelsen. Der savnes en oplysning om, at Rigsarkivets skoleregistratur kun omfatter den almindelige skole op til studentereksamen eller anden afslutning og ikke medtager højskoler, fagskoler eller anden særlig uddannelse, som E.N. har med. Rigsarkivets skoleregistratur har en tillægsliste med de seneste afleveringer til Rigsarkivet gengivet efter en afleveringsdesignation. Den har E.N. gengivet uden forsøg på indordning.

Kombinationen af arkivfortegnelser og vejledning i at benytte arkivalierne har været benyttet, siden den første vejledende arkivregistratur blev udgivet i Rigsarkivet i 1886. Men udformningen og graden af vejledning har været meget forskellig. Umiddelbart vil man forvente, at en skolehistoriker i sin registratur vil gå videre i sin vejledning, end tilfældet er med arkivarens fortegnelser, og dette er også tilfældet i en del af denne oversigt. Det er således klart, at flere af de lokaladministrative organer såsom skoledirektion, -råd og -kommission er kyndigt og godt beskrevet. Med hensyn til centraladministrative organer er der på nogle punkter givet en fyldigere beskrivelse end tidligere sket, men der henvises ofte kun til at benytte Rigsarkivets skoleregistratur. De udvidende forklaringer, som E.N. har indsat udfrå et åbenbart behov for bedre at forstå den administrative sagsbehandling, er ikke i alle tilfælde en gevinst. Således er beskrivelsen af sagregistre, realregistre og »faste numre« i journaler fra Kultusministeriets 2. kontor uklar. Faste numre er ingen nyhed i 1910, og sagregistret kaldes realregister også efter 1910. Side 40 omtales de ministerielle kopibøger som indeholdende ekstrakter eller kopier af den førte korrespondance. Mere præcist vil det være at beskrive dem som indeholdende kopier af de udgående breve. E.N.s tilføjelse: »Brevbøgerne er først og fremmest af værdi, hvis man øn-

sker yderligere oplysninger om en bestemt sag«, er ikke meget givende. Ofte er kopibøgerne det eneste sted, hvor en skrives tekst er bevaret, medmindre man finder frem til den afsendte original eller den tilsvarende koncept, og kopibøgernes registre er en god indgang til at finde sagerne.

E.N. er under sine studier i Rigsarkivet blevet fortrølig med brugen af 2. afdelings generalregistratur, men der mangler forklaring på at dette specielle hjælpemiddel, der omtales side 39, er en mer eller mindre detailleret hyldefortegnelse. En misforståelse er det i denne sammenhæng at sige, at Rigsarkivets materiale er under stadig omsortering og ordning. Der sker ganske vist en fysisk omlægning af sager til arkivæsker, men der sker ingen saglig forandring under dette arbejde. Opstillingsstedet kan derimod ændres, hvorved generalregistraturen rettes til det nye opstillingssted.

I et emneregister, der kaldes Del II, Tematisk ordnet registratur, omfattende 37 forskellige skolehistoriske eller -politiske emner, har E.N. givet grundige og gode henvisninger til sager i forskellige arkivfonds, som kan oplyse om det pågældende emne. Der er utvivlsomt behov for hjælpemidler som dette.

E.N. har ikke foretaget sammenligninger mellem materialer, som er fundet i de forskellige arkiver. F.eks. var det nærliggende at søge at finde kopier af eller grundmateriale til de årgange af skoleindberetninger, der ikke længere findes i de centraladministrative arkiver. Men her er man måske ved at overskride grænsen for, hvad en registratur bør indeholde.

For historikeren, der vil studere Esbjerg skolevæsen, er fortegnelsen et godt hjælpemiddel, og det vil den også være for dem, der sætter sig lignende opgaver for andre byers vedkommende. For den faglige diskussion i arkivvæsenet er E.N.s arbejde et udmærket eksempel på værdien af registraturer på tværs af skellene mellem arkiverne og mellem forskellige arkivfonds og omfattende bestemte emner eller sagområder. Nyt er det f.eks. for arkivaren i det statslige arkivvæsen at se, hvorledes fordelingen af arkivalier er sket mellem det kommunale arkiv i Esbjerg og de byhistoriske samlinger. Mulighederne for remainddelte hjælpemidler er noget nær uudtømmelige, og det er klart, at ideen til dem oftere vil opstå i de specielt interesserede forskerkredse end i arkiverne. Det er imidlertid vigtigt, at man også i arkiverne går videre med udarbejdelsen af tilsvarende registraturer, således at historisk specialviden og kendskab til sammenhæng i materialerne kan kombineres og resultere i flere og bedre hjælpemidler.

Ebba Waaben

Frank W. Hoffmann, The development of library collections of sound recordings; Books in library and information science series, vol. 28, Marcel Dekker inc., N.Y., Basel, 1979, 184 s, SFr 42,-

Hoffmann søger at løse de problemer, der er forbundet med udvælgelse, opstilling, vedligeholdelse og katalogisering af grammofonplader og lydbånd i »alle slags biblioteker«. Bogen er klar, præcis og kortfattet, men alligevel indeholdende en mængde praktiske detaljer helt ned til firmanavne på anbefalelsesværdigt pladerenseudstyr. Bogens tekst deler sig på ca. 100 sider, der er 35 sider med forslag til en grundlæggende pladesamling (for amerikanske brugere), 15 siders litteraturliste og 8 sider om det tekniske udstyr.

Stilen er lidt abrupt med mange punktvis opremsninger. Der er altså tale om en meget koncentreret og pragmatisk anlagt lærebog, som ikke giver anledning til større litterære oplevelser, men til gengæld er behageligt fri for trættende og banale højkulturelle armsving. Det er kort sagt en glimrende håndbog for folk, der arbejder professionelt og under økonomisk ansvar med opbygning af pladesamlinger til biblioteksbrug. Den fyldige litteraturliste er vejviser for den, der ønsker at forlade lærebogens tætte bytrafik til fordel for det (mere spændende?) åbne land.

Hoffmann har ønsket at skrive en lærebog for »alle slag biblioteker«, men på trods af at han kommer vidt omkring, mener jeg, at hans bog med større fordel kan bruges af folkebiblioteker end af forskningsbiblioteker og store (evt. nationale) lyd-arkiver. Lydmaterialets udvælgelse, katalogiseringen, opstillingen, vedligeholdelsen m.v. er indrettet på kommercielle musikproduktioner af ny dato. Pragmatisk forenklet katalogisering, »aggressive merchandizing« i opstillingen (forøgelse af udlån) o.s.v.; vedligeholdelsen af materialet ses der temmelig optimistisk på. Hoffmann er naturligvis klar over (s. 13), at udvælgelsesprincipper, opstilling m.v. har en anden karakter, når samlingerne er meget store, indeholder kostbarheder, og principielt skal kunne bevares i århundreder, og han kan næppe dadelles for ikke at have behandlet disse store bibliotekers/arkivers problemer lige så indgående, som det er tilfældet for de mindre folkebibliotekers.

Især vedligeholdelsesproblemet vil være af interesse for arkiver, der skal kunne opbevare lyd materialet intakt i lang tid. Både lydbånd og plader forfalder. Hvor hurtigt det sker, afhænger bl.a. af materialets kemiske sammensætning (mange fabrikater) og opbevaringsforhol-

dene, som er langt mere kritiske end for papir. Der skal konstant kontrol og vedligeholdelsesarbejde til for at sikre lydmaterialiets bevaringstilstand. Dertil kommer, at udviklingen i optage- og afspilningsteknik kan give vanskeligheder med overspilning af ældre materiale (fonografvalseafspillere og wire-recordere fås f.eks. ikke mere). Den kommende overgang til digital-teknik kan komme til at betyde noget tilsvarende. De økonomiske omkostninger til bevaring af store lydssamlinger er under alle omstændigheder en »dark horse«. Overspilning til lydbånd af f.eks. en gammel samling stålbånd (wire) på 200.000 stk. vil næsten ikke kunne betales!

Hoffmanns bog er imidlertid ikke skrevet for disse store arkivers skyld. Den kan varmt anbefales til alle, der har problemer med opbygning af mindre pladesamlinger.

Poul v. Linstow

Landsarkivet for Nørrejylland:

Oversigt over hjælpemidler til arkivstudiet i Landsarkivet for Nørrejylland. 1971.

Danske landkommuner 1842-1970. 1976.

De nørrejske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956. 1967.

Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788. 1972.

De nørrejske købstæders og landsognes lægdsbetegnelser 1789-1970. 1972.

Oversigt over brandforsikringsarkivalier fra købstæder. 1969.

Oversigt over arkivalier vedr. borgerskaber og næringstilladelser. 1971.

Godsarkiver 1, Ryttergodserne. 1971. 2, Hedekolonierne. 1974.

Oversigt over de private godsers fæste- og skiftearkivalier. 2. udg. 1972.

Privatarkiver I. 1975.

Håndskriftsamlingen. 1969.

Viborg landstings dombøger 1616. Sagsreferater og domskonklusioner. 1965.

Viborg landstings dombøger 1617 A. Udtog af dommene. 1971.

Fortid i skrift. Vejledning til arkivets udstilling. 1967.

Jyllands brevkiste. Landsarkivet for Nørrejylland. 1891-1966. 1966.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele:

Vejledende arkivregistraturer VI. Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. 1944.

Nordslesvigske prætearkiver. I, Tørninglen provsti. 1974. II, Tønder provsti 1975. III, Haderslev provsti. 1975. IV, Åbenrå provsti. 1975. V, Sønderborg provsti. 1976.

Private personarkiver i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. 1975.

Redaktør, folketingsmand A. Svensson (d.1963), 1976.

Redaktør, folketingsmand Anders Lebeck (d.1926), 1976.

Redaktør Ernst Christiansen (d.1941), 1976.

Stiftamtmand Viggo R. Haarløv (d.1931), 1976.

Gårdejer J. H. Schmidt (d.1948), 1976.

Rigsdagsmand H. P. Hanssen (d.1936) og hustru fru Helene Hanssen, 1977.

Rigsdagsmand Gustav Johannsen (d.1901) og svigersønnen, folketingsmand Johan Ottosen (d.1904), 1977.

Landdagsmand Nis Nissen (d.1960) og forældre, gårdejer Hans og Eline Nissen, 1979.

Amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen (d.1958), faderen, gårdejer Hinrich Thomsen (d.1919) og forfædre, 1979.

Foreningsarkiver: Vælgerforeningen for Nordslesvig og dens forskellige underafdelinger. 1976. Skoleforeningen. 1976. Sprogforeningen. 1976.

Godsarkiver: Søgård og Årtoft. 1976. Gram og Nybøl. 1976. De augustenborgske og gråstenske godser, 1978. Mindre godsarkiver, 1978.